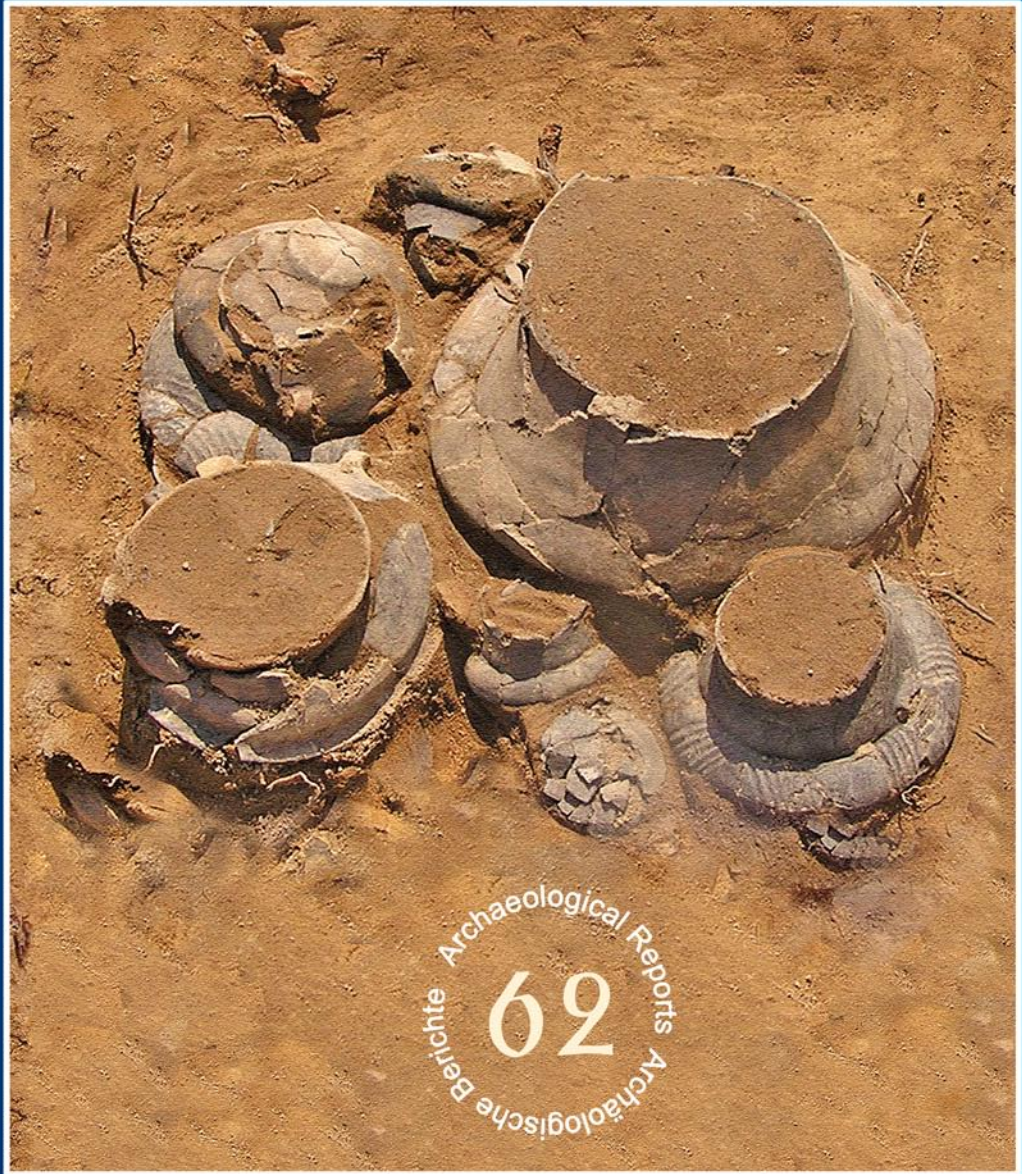

SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK

KRAKÓW 2010

**SPRAWOZDANIA
ARCHEOLOGICZNE**

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

KRAKÓW 2010

Redaktor
Editor
SŁAWOMIR KADROW slawekkadrow@gmail.com

Sekretarz redakcji
Editorial Secretary
AGNIESZKA CZEKAJ-ZASTAWNY aga@archo.pan.krakow.pl
BARTŁOMIEJ SZYMON SZMONIEWSKI barthequeszmoniewski-iaepan@yahoo.fr

Komitet Redakcyjny
Editorial Committee
SYLWESTER CZOPEK, SŁAWOMIR KADROW, JANUSZ KRUK (PRZEWODNICZĄCY-CHAIRMAN),
JAN MACHNIK, SARUNAS MILISAUSKAS, JOHANNES MÜLLER, JAROSLAV PEŠKA, ALEKSANDER SYTNIK,
PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK

All articles published in this volume of Sprawozdania Archeologiczne obtained approval of the following specialists:

JANUSZ CZEBRESZUK (Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University in Poznań)
SYLWESTER CZOPEK (Institute of Archaeology, Rzeszów University)
GRZEGORZ DOMAŃSKI (Institute of Archaeology and Ethnology, Wrocław Branch, Polish Academy of Sciences)
HENRYK GŁĄB (Institute of Zoology, Jagiellonian University in Kraków)
ELŻBIETA HADUCH (Institute of Zoology, Jagiellonian University in Kraków)
JANUSZ KRUK (Institute of Archaeology and Ethnology, Kraków Branch, Polish Academy of Sciences)
JERZY LIBERA (Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin)
MARIA LITYŃSKA-ZAJĄC (Institute of Archaeology and Ethnology, Kraków Branch, Polish Academy of Sciences)
ANDRZEJ ROZWAŁKA (Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin)
JÓZEF STYRNA (Institute of Zoology, Jagiellonian University in Kraków)
MARZENA SZMYT (Archaeological Museum in Poznań)
JOANNA TRĄBSKA (Institute of Archaeology, Rzeszów University)

Redakcja techniczna i skład
Technical Editor and Layout
JOANNA KULCZYŃSKA

Okładkę ilustruje fotografia autorstwa Tomasza Żura

Adres Redakcji
Editor's Address
INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK, ODDZIAŁ W KRAKOWIE
31-016 KRAKÓW, UL. SŁAWKOWSKA 17

Skład komputerowy wykonano
w Instytucie Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie

Druk: Wydawnictwo-Drukarnia Ekodruk s.c.
ul. Powstańców Wielkopolskich 3
30-553 Kraków

Nakład: 400 egz.

CONTENTS

ARTICLES	9
Aniela Gołas, Mitochondrial DNA in population studies and archaeogenetics	9
Mitochondrialny DNA w badaniach populacyjnych i archeogenetyce	24
Sarunas Milisauskas, Tina Thurston and Raymond Whitlow, American Contributions to European Archaeology	35
Valentina Voinea, Funeral rites in the Hamangia culture: animal sacrifices	65
Praktyki pogrzebowe w kulturze Hamngia. Ofiary zwierzęce	81
Sylwester Czopek, Die Größen der die urgeschichtlichen Gräberfelder nutzenden Bevölkerungsgruppen (am Beispiel der Tarnobrzeg- Lausitzer Kultur).....	93
Wielkości grup użytkujących cmentarzyska prehistoryczne (na przykładzie tarnobrzesckiej kultury łużyckiej)	127
FIELD SURVEY AND MATERIALS	145
Magdalena Moskal-del Hoyo, Wood charcoal analysis from Neolithic site 1 in Albigowa. Results from the excavations conducted in 2002	145
Analiza węgla drzewnych ze stanowiska neolitycznego Albigowa 1. Wyniki badań przeprowadzonych w 2002 roku	154
Kufel Bernadeta, Mikołajczyk Anna, Fabisiak Wojciech, Raw material, production and use of lithic tools in the Neolithic of Lower Silesia in the light of records from site 29 at Księginice Wielkie, distr. Strzelin	161
Surowiec, produkcja i użytkowanie narzędzi krzemienych w neolicie na Dolnym Śląsku na przykładzie zespołu z osady w Księginicach Wielkich, stan. 29 pow. Strzeliński	215

Piotr Sysiak, Kamila Waszczuk, Marcin Wąs,

Settlement of Globular Amphora Culture at Domasław site 35, dolnośląskie voivodship	237
Osada kultury amfor kulistych na stanowisku 35 w Domasławiu, woj. dolnośląskie	310

Maria Lityńska-Zajac,

Botanical analysis of the multicultural site in Smroków, Słomniki commune	335
Badania botaniczne na wielokulturowym stanowisku w Smrokowie, gm. Słomniki	347

Marcin Rudnicki, Piotr Włodarczak,

Graves of the Bell Beaker Culture at Pełczyska, Site 6, Pińczów district	353
Groby kultury pucharów dzwonowatych ze stanowiska 6 w Pełczyskach, pow. pińczowski	365

Anita Szczepanek,

Anthropological analysis of skeletons of the Bell Beaker Culture individuals from Pełczyska, Site 6	373
Analiza antropologiczna szkieletów ludności kultury pucharów dzwonowatych z Pełczysk, stanowisko 6	377

Justyna Baron, Łukasz Skolański, Tomasz Żur,

Late Bronze and early Iron Age cemetery from Wrocław Żerniki	381
Cmentarzysko ciałopalne z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza we Wrocławiu Żernikach	400

Shuichi Hasegawa,

Tel Rekhes Excavations 2006-2009, Israel	413
Badania archeologiczne na stanowisku Tel Rekhes w Izraelu. Sezony w latach 2006-2009	429

Małgorzata Byrska-Fudali, Marcin M. Przybyła,

Bog deposit of burnt human remains from site 2 in Modlniczka, dist. Cracow	439
Depozyt bagieny przepalonych szczątków ludzkich ze stanowiska 2 w Modlnicze, pow. krakowski	472

Anita Szczepanek,

Anthropological analysis of burnt bones from object 2537 in Modlniczka, site 2, dist. Cracow	491
Analiza antropologiczna kości przepalonych z obiektu 2537 w Modlnicze, st. 2, pow. krakowski	499

Anna Drązkowska,

Preservation problems connected with mortuary wax-fat (adipocere) substance removing from textiles excavated in mass graves of Polish officers in Charkov	505
Prace konserwatorskie związane z usuwaniem masy woskowo-tłuszczowej z tekstyliów wydobytych ze zbiorowych mogił polskich oficerów w Charkowie	515

REVIEWS 523

Marcin S. Przybyła,

- (Rez.) Tudor Soroceanu, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien – Vasele de metal prescitate de pe actualul teritoriu al Rumâniei* (= *Bronzefunde aus Rumänien 3*; *Biblioteca Muzeului Bistrița, Seria Historica 16*). Bistrița–Cluj–Napoca 2008, Complexul Muzeal Bistrița–Năsăud 523
- (rec.) Tudor Soroceanu, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien – Vasele de metal prescitate de pe actualul teritoriu al Rumâniei* (= *Bronzefunde aus Rumänien 3*; *Biblioteca Muzeului Bistrița, Seria Historica 16*). Bistrița–Cluj–Napoca 2008, Complexul Muzeal Bistrița–Năsăud..... 535

Justyna Baron,

- (review) Sylwester Czopek, Wojciech Poradyto, *Warzyce, pow. Jasło, stan. 17 – osada z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza* (= *Collectio Archaeologica Ressoviensis 10*). Rzeszów 2008 545
- (rec.) Sylwester Czopek, Wojciech Poradyto, *Warzyce, pow. Jasło, stan. 17 – osada z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza* (= *Collectio Archaeologica Ressoviensis 10*). Rzeszów 2008 548

Katarzyna Szperkowska, Tomasz Tokarczyk,

- (Rez.) Krzysztof Walenta, *Lešno i mikroregion w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza* [Lešno und die Mikroregion in der Spätbronze- und Früheisenzeit]. Chojnice 2008
- (Rez.) Krzysztof Walenta, *Lešno i mikroregion w okresie rzymskim* [Lešno und die Mikroregion in der römischen Kaiserzeit]. Chojnice 2009 553
- (rec.) Krzysztof Walenta, *Lešno i mikroregion w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza*, Chojnice 2008
- (rec.) Krzysztof Walenta, *Lešno i mikroregion w okresie rzymskim*, Chojnice 2008 558

Mateusz Bogucki,

- (Rez.) Marcin Wołoszyn (Hrsg.), *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th century* (= *Moravia Magna, Seria Polona 3*), Verlag Polska Akademia Umiejętności [Polnische Akademie für Kunst und Wissenschaft] und Institut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego [Institut für Archäologie der Universität Rzeszów], Kraków 2009 565
- (rec.) Marcin Wołoszyn (red.), *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th century* (= *Moravia Magna, Seria Polona 3*). Polska Akademia Umiejętności i Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Kraków 2009 573

Halina Taras, Wojciech Taras,

- (review) Kamil Zeidler, Maciej Trzciński, *Wykład prawa dla archeologów* [Lecture in Law for Archaeologists]. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009 581
- (rec.) Kamil Zeidler, Maciej Trzciński, *Wykład prawa dla archeologów*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009 587

CHRONICLE

Przemysław Makarowicz

David Liversage — explored Jutland settlements and secrets of prehistoric metals 593

David Liversage – badacz jutlandzkich osad i tajemnic prehistorycznych metali 597

“Sprawozdania Archeologiczne” is regularly listed in the International Current Awareness Service: Anthropology. Selected material is indexed in the International Bibliography of social and Cultural Anthropology.

Indexed in:

IBZ – International Bibliography of Periodical Literature

IBZ – CD-ROM

Justyna Baron*, Łukasz Skolasiński**, Tomasz Żur***

LATE BRONZE AND EARLY IRON AGE CEMETERY FROM WROCŁAW ŻERNIKI

ABSTRACT

Baron J., Skolasiński Ł., Żur T. 2010. Late Bronze Age cemetery from Wrocław Żerniki. *Sprawozdania Archeologiczne* 62, 381–411.

The paper aims at presentation of results of salvage excavations carried out at a cremation urnfield at Wrocław Żerniki (site no. 4). Apart from introduction, geomorphological properties of the area, state of preservation and grave forms, the text includes results of studies on discovered artefacts. They were mostly made of ceramics, however some items made of bronze, iron and lithic were analysed as well. On the basis of morphologic and stylistic properties of reconstructed vessels, it was concluded that the urnfield, despite its small size, had been used for several centuries i.e. from the Hallstatt A2 to C periods. However, obtained data do not allow to establish if the site was used continuously. The text contains closing remarks on the site against the background of other known sites of similar chronology.

Key words: urnfield, late Bronze Age, early Iron Age, Wrocław
Received: 17.06.2010; Revised: 14.09.2010; Accepted: 1.10.2010

INTRODUCTION

Site no. 4 at Wrocław Żerniki, discovered by chance in 1925, was previously identified as a cremation cemetery of the Lusatian culture and dated to 3–5th periods of the Bronze Age. In 1996 and 2005 surface survey was done in advance of constructing Wrocław bypass

*Instytut Archeologii, Uniwersytet Wrocławski; ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław, Poland; justyna.baron@gmail.com

** Usługi Archeologiczne Akinakes S.C.; os. Piastowskie 6/2/8, 57-400 Nowa Ruda, Poland; skolasiniski.lukasz@gmail.com

*** Usługi Archeologiczne Akinakes S.C.; os. Piastowskie 6/2/8, 57-400 Nowa Ruda, Poland; zur.tomasz@gmail.com

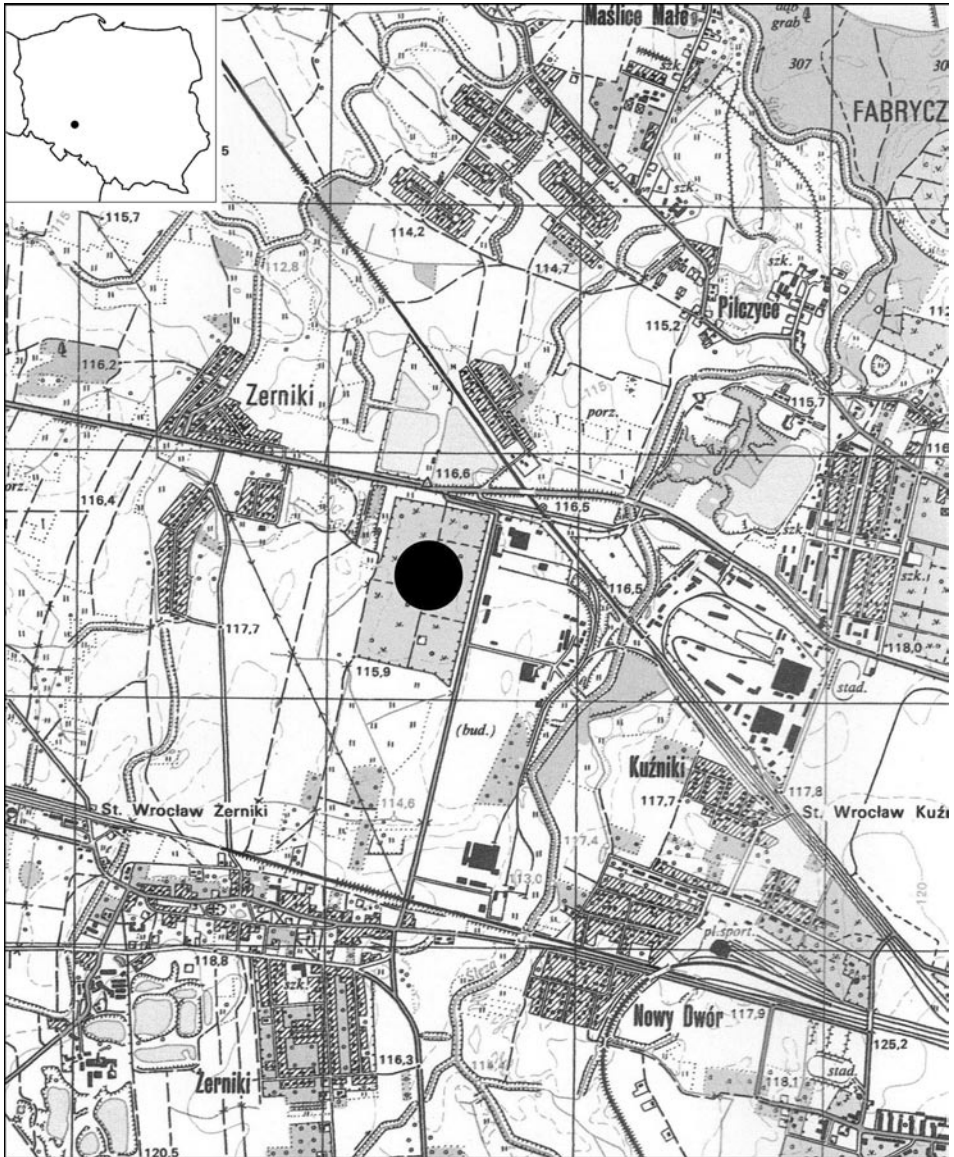

Fig. 1. Wrocław Żerniki site 4. The site on the 1:25 000 map
Ryc. 1. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Lokalizacja na tle mapy w skali 1:25 000

but no traces of settlement were recorded (Domański 1996; Baron, Domański 2005). Salvage excavation was undertaken in 2007 which produced 11 pits in the area of 24 ares (Baron *et al.* 2007). Artefacts from the pits allowed to date them only generally to prehistoric period. Numerous pottery shards and human bones were discovered about 150 m south from the trench. They were easily identified as remains of cremation cemetery and excavation was undertaken in 2009 by Mirosław Furmanek, PhD from the Institute of Archaeology, Wrocław University. The fieldwork was carried out by Łukasz Skolasiński and Tomasz Żur, MA while making report was supervised by Justyna Baron, PhD. In the conservation works all mentioned archaeologists, supported by students: Krystyna Lemańska i Michał Kondratowicz were involved.

The site is located in the city of Wrocław, at the crossroad of Kosmonautów and Szczecińska streets (Fig. 1). Referring to the area topography, the site is located on a mild slope, south from a small hill of about 115–116 m.a.s.l. Within the framework of physical-geographical division, the sites belongs to the southern part of Wrocław ice-marginal valley near Średzka Height and Wrocław Plain (Kondracki 1988, 173). It is located on the second terrace of Ślęza river about 800 meters west from the riverbed.

RESULTS

Graves

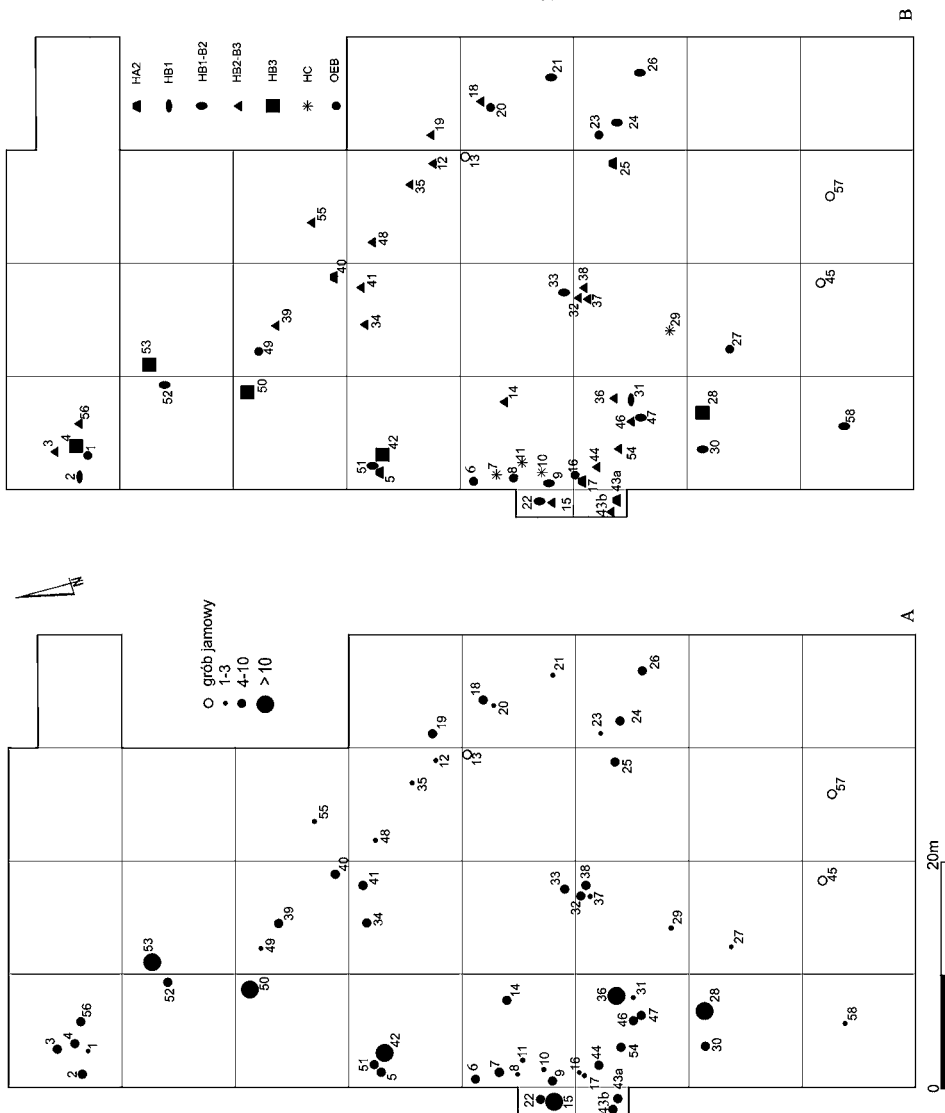
As excavation demonstrated, the site is a remains of an urnfield cemetery, which, basing on the properties of pottery and few metal items may be dated to the late Bronze and early Iron Age (Fig. 2). Analyses of poorly preserved bone remains were done by Agata Hałuszko, MA.

Among 59 graves discovered at the site, 16 contained no bones, that however results not from a common custom of setting cenotaph graves, but from destruction of the upper parts of the grave pits. Owing to the fact that most of the urns were large vessels, their upper parts were destroyed what might be supported by bones present in a layer above the graves. In some vessels, despite the bones were observed macroscopically, they were badly preserved what made the exploration impossible.

A the site, urn graves dominated (Fig. 2, A) and only in 3 graves (13, 45, 57) no vessels were found, while small pottery shards might have been redeposited. No stone constructions were recorded and outlines of grave pits were hardly observable. Such poor preservation resulted, on the one hand, from the fact that all the graves were rather shallow, dug into a sandy, permeable ground, and, on the other hand, from destruction of the upper part of the site by modern agricultural activities. In total, the excavation produced 317 vessels, demonstrating various degrees of preservation. Number of the vessels varied from 1 to 18 and was presented on the site plan (Fig. 2, A).

Fig. 2. Wrocław Żerniki site 4.
Distribution of the graves with
number of vessels.

Drawn by Ł. Skolasiński
Żerniki 4. Rozmieszczenie
grobów w obrębie wykopu
z uwzględnieniem liczby naczyń.
Rys. Ł. Skolasiński

There were several modes of setting an urn in the grave and spatial relations between urns and other grave goods. The first variety represented a single urn with other vessels (if any) put inside, as it was observed in 15 graves (1, 8, 10, 12, 16, 17, 21, 23, 27, 29, 30, 35, 48, 49, 55). Urns and smaller vessels were arranged in a row and we may see it in 6 graves (11, 20, 25, 33, 42, 58). Both varieties refers to graves containing small number of vessels, while in other graves the situation was more complicated. Both urn and remain grave goods were arranged in a group, making a cluster, where urn was surrounded by smaller vessels (7 graves: 3, 4, 6, 18, 24, 38, 43b), placed in various parts of the grave: N part: (7 graves: 7, 9, 32, 37, 47, 51, 56), S part: (7 graves: 36, 41, 43a, 46, 50, 52, 53), E part (8 graves: 2, 15, 19, 28, 31, 34, 40, 54) and W part (2 graves: 5, 14).

Among graves containing cremated bones, single graves dominated and only in two of them remains of more that one person were identified. Grave 25 contained bones of a *adultus/maturus* and of a child aged *Infans I*. Similarly, in grave 42 remains of two adults and two children aged *Infans I*.

In most graves, bone remains were deposited only in one vessel. The exceptions were mentioned graves contained bones of several persons and grave 24 where bones were put into two containers. Due to considerable destruction of the site, bones were recorded in upper parts of the pits and among vessels, but they probably came from destroyed urns. In pit grave 52, 2 grams of unburned animal bones were identified

Although the excavation produced very few bones (0,2–1623,7 grams), the urns were rather containers of large sizes: mostly vases, amphorae and pots. In some cases, urns were covered with a bowl positioned upside down as in grave 52 (Fig. 9). Large vessels were also covered by flat plates, however the plates were sometimes positioned upright between other grave goods (e.g. grave 50: Fig. 8). Smaller vessels represent forms known from other sites of similar chronology: pots, amphorae, jugs, cups, plates, miniature, tub-shaped and bird-shaped vessels. Apart from items made of clay, the grave goods contained 2 lithic, 9 bronze and 1 iron artefacts. They were placed in urns, between the vessels in various parts of the graves.

Artefacts

The collection of artefacts obtained during the excavation was ordered according to material there were made of. In further chapters, items made of ceramics, metal and stone are presented.

Pottery

After conservation works, 317 ceramic vessels were identified while further 3152 pottery shards which cannot be associated with reconstructed forms. In 3 pit graves 5 fragments were found which seem to be rather a result of redeposition. The number of vessels

in graves varies from 1 to 18 but usually there were 2–5 forms per grave. Unfortunately, due to a poor preservation, over 30 percent of the vessels remains are of unrecognized form. In further paragraphs forms which were possible to identified will be presented.

Vases are the most numerous and most diversified group of vessels in the discussed collection and generally may be divided into two size groups. Large vases were usually containers for bones. They had profiled double conical bodies with sharp (Fig. 11, 1; 12, 1; 15, 7) or smooth ridges at the body (Fig. 14, 3; 16, 1). Also round bodies occurred (e.g. Fig. 13, 7; 15, 1; 16, 11) with their diameters reaching 50 cm. The vessels' heights were usually smaller than their diameters although some exceptions were noticed (e.g. Fig. 12, 1). Vessels' necks were short, cylindrical or slightly slant inwards and their diameters were 20–32 cm (Fig. 12, 1; 13, 7; 15, 1, 7; 16, 1). With some exceptions, maximal circumference of the body was usually noticed at half vessel's height. Bottoms were flat with average diameter of 10–15 cm. Lower parts of bodies' surface were rough while upper visibly smoothed.

Decoration on the vases was observed at lower parts of bodies. At the widest part of the body, oval hollows or small cuts were present, while below this line, 3–4 large conical bosses (Fig. 15, 1) or crossing grooves were noticed. One of the large vases from grave 11 was painted red and decorated with clay rib (Fig. 4).

Small and miniature vases. This group contains similar forms to the vases mentioned above but of smaller sizes (e.g. Fig. 14, 4, 5). Some of them demonstrate however richer decoration appearing at their upper parts as well. Small vases' surfaces are black and carefully smoothed. Their height is below 10 cm and in one case equals 3 cm (Fig. 14, 8), while diameters are maximally 12 cm.

Next group are cups of various sizes and shapes. In the discussed collection, typical shallow hemispherical forms of cups with a band-shaped handle prevail (Fig. 13, 6, 16, 17; 14, 14; 16, 7). Deep conical cups and cups with round body and small necks were identified as well. Most of the wares from this group were undecorated while three exceptions are: a cup from grave 34 with 3 small hollows by its handle, a cup from grave 10 with rich decoration inside and another ware from grave 28 with vertical grooves at its outer surface.

Bowls constitute next group of vessels. The group includes both bowls of hemispherical or funnel forms and more complicated, S-shaped wares. Both subgroups contain items of various sizes – from shallow forms with their diameters exceeding their heights twice to deep bowls where diameters and heights were similar. Some of bowls had handles, usually located at the rim of the vessel (e.g. Fig. 16, 6). Bowl are usually undecorated and only few items were painted red or had some grooves or knobs.

Among identified forms are amphorae which again represent various forms, however generally may be defined as squat vessels with clearly separated parts i.e. a body and cylindrical or conical neck. They also have two small handles at a base of a neck. Most of amphorae are decorated, usually with shallow grooves surrounding knobs (e.g. Fig. 16, 2).

Due to their specific properties resulting from technology of their production, pots represent a group of vessels relatively easy to identify. Their outer surfaces are coarse and

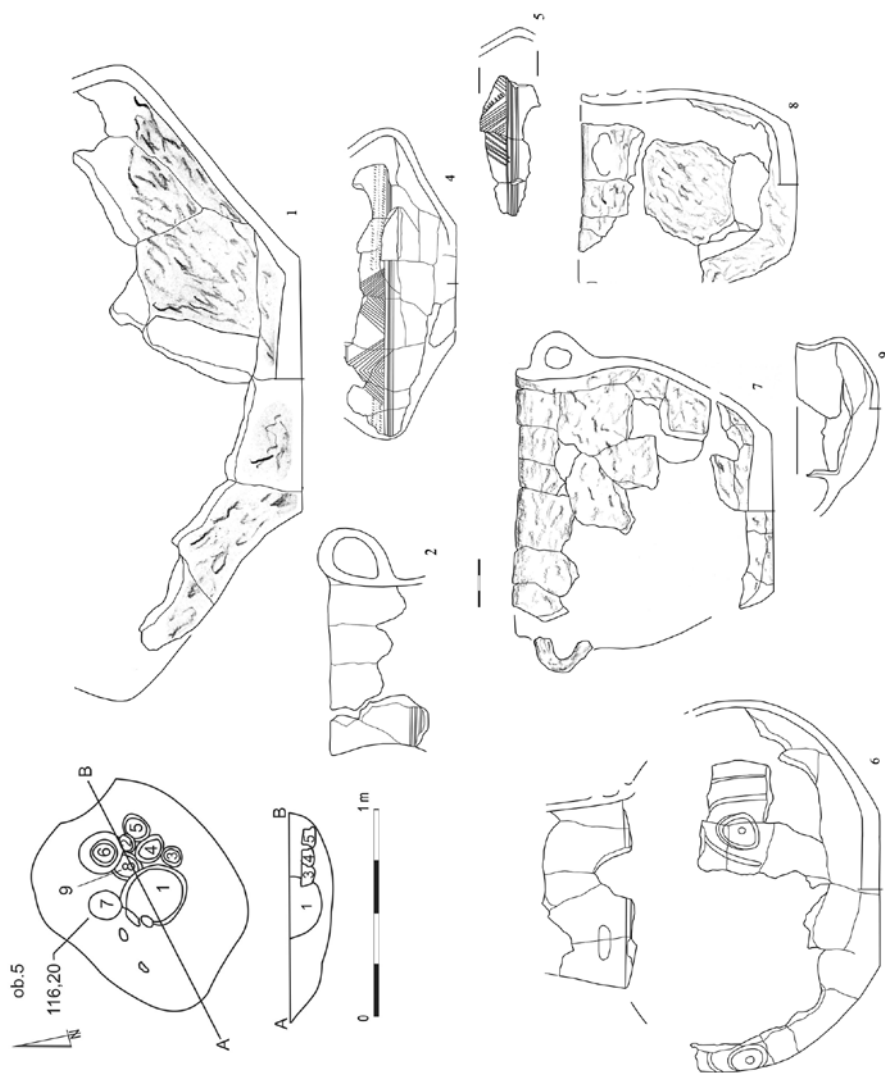

Fig. 11. Wrocław Żerniki site 4. Plan and grave goods from grave 5. Drawn by J. Baron
 Ryc. 11. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Rzut, przekrój i inwentarz grobu nr 5. Rys. J. Baron

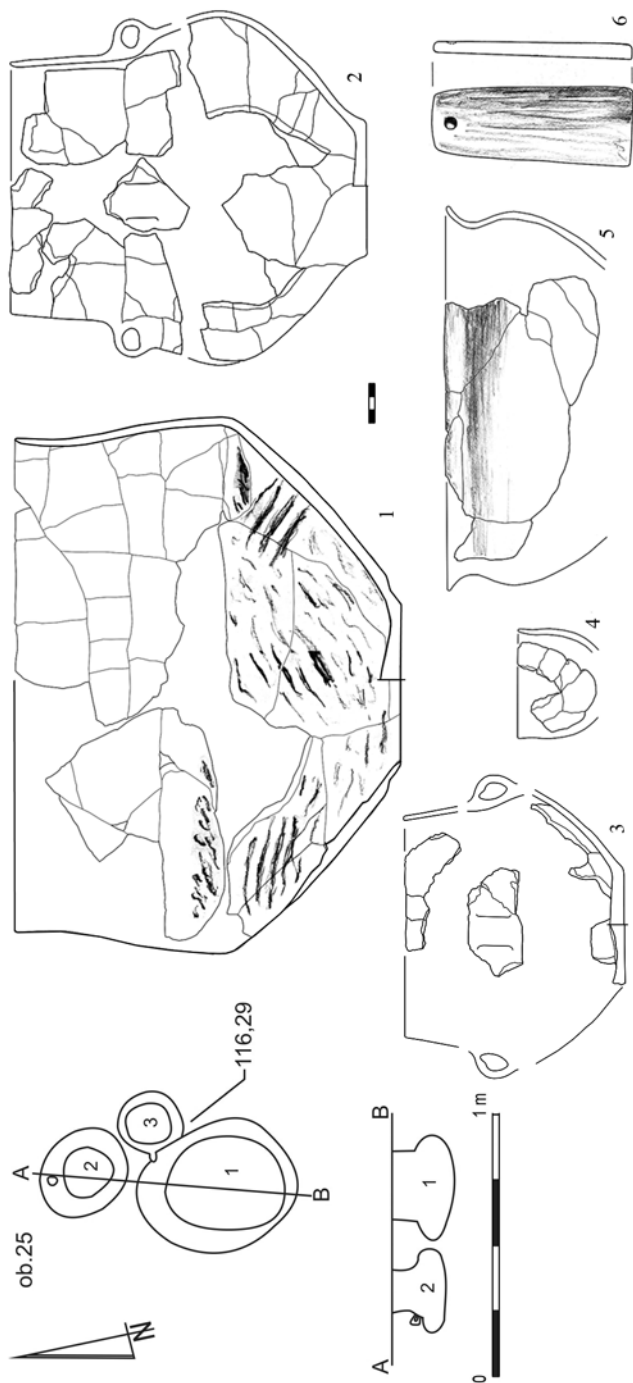

Fig. 12. Wrocław Żerniki site 4. Plan and grave goods from grave 25. Drawn by J. Baron
 Ryc. 12. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Rzut, przekroj i inwentarz grobu nr 25. Rys. J. Baron

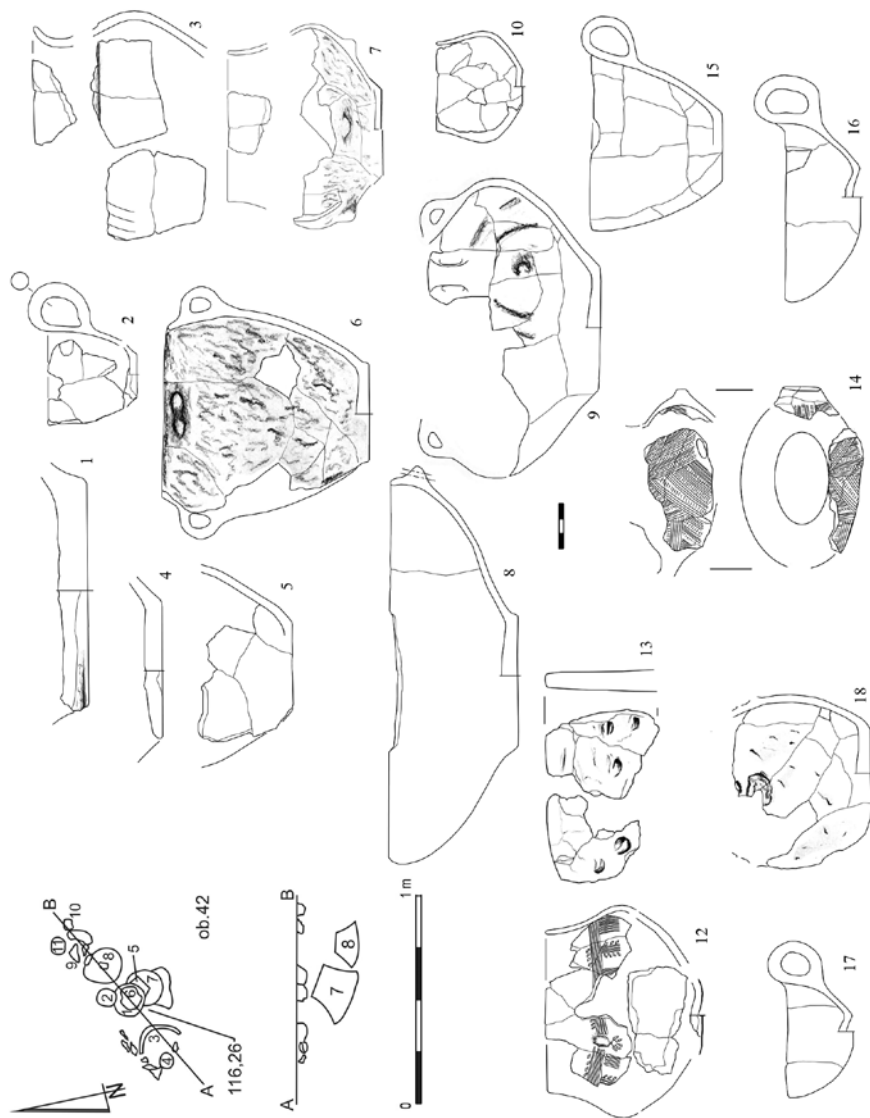

Fig. 13. Wrocław Żerniki site 4. Plan and grave goods from grave 42. Drawn by J. Baron
 Ryc. 13. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Rzut, przekrój i inwentarz grobu nr 42. Rys. J. Baron

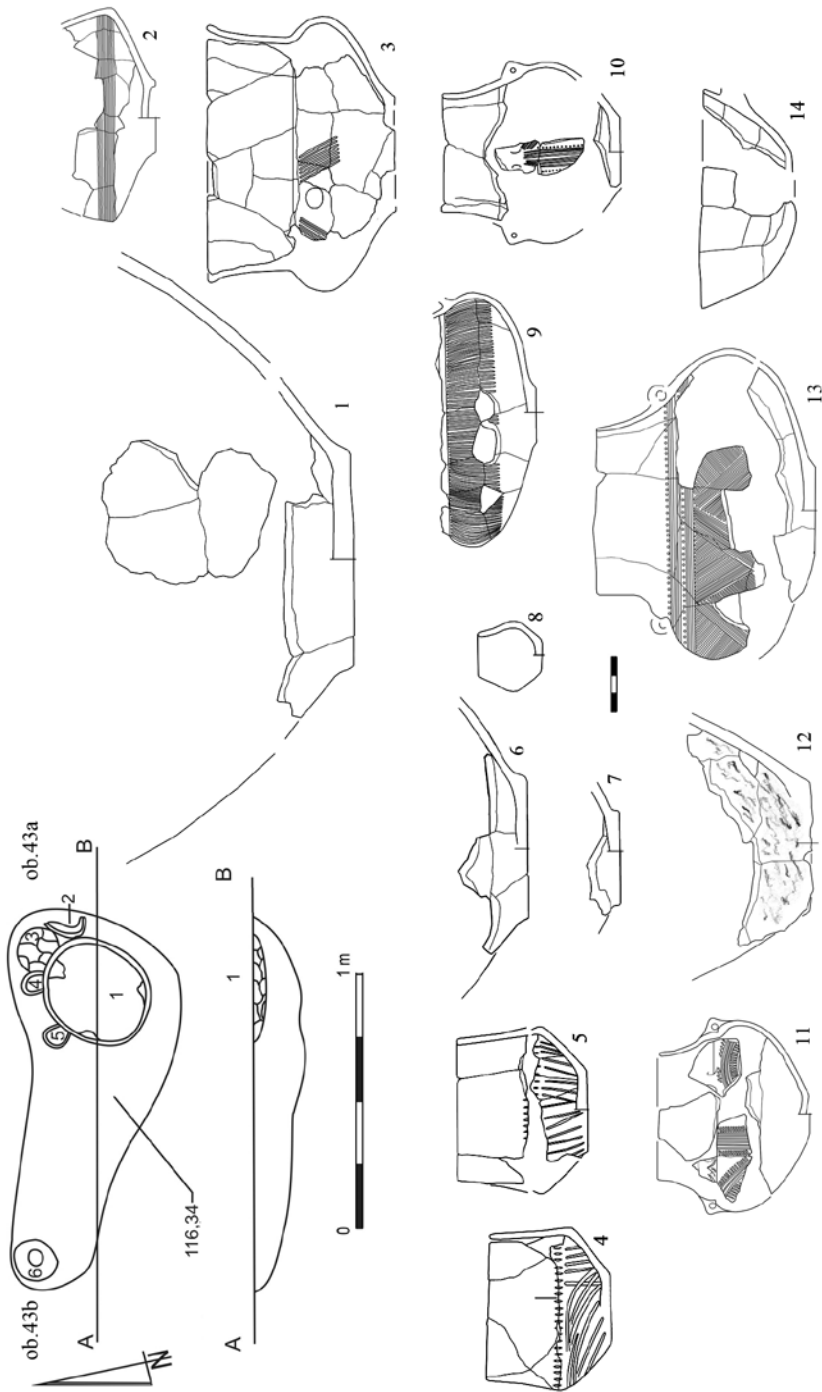

Fig. 14. Wrocław Żerniki site 4. Plan and grave goods from grave 43a and 43b. Drawn by J. Baron
 Ryc. 14. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Rzut, przekroj i inwentarz grobów nr 43a i 43b. Rys. J. Baron

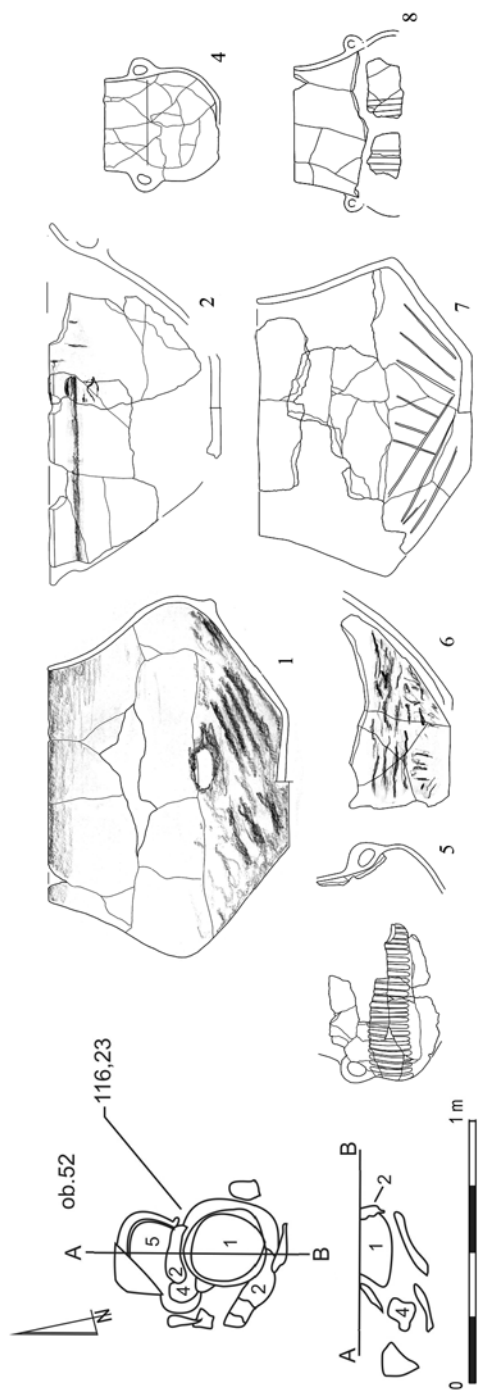

Fig. 15. Wrocław Żerniki site 4. Plan and grave goods from grave 52. Drawn by J. Baron
 Ryc. 15. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Rzut, przekroj i inwentarz grobu nr 52. Rys. J. Baron

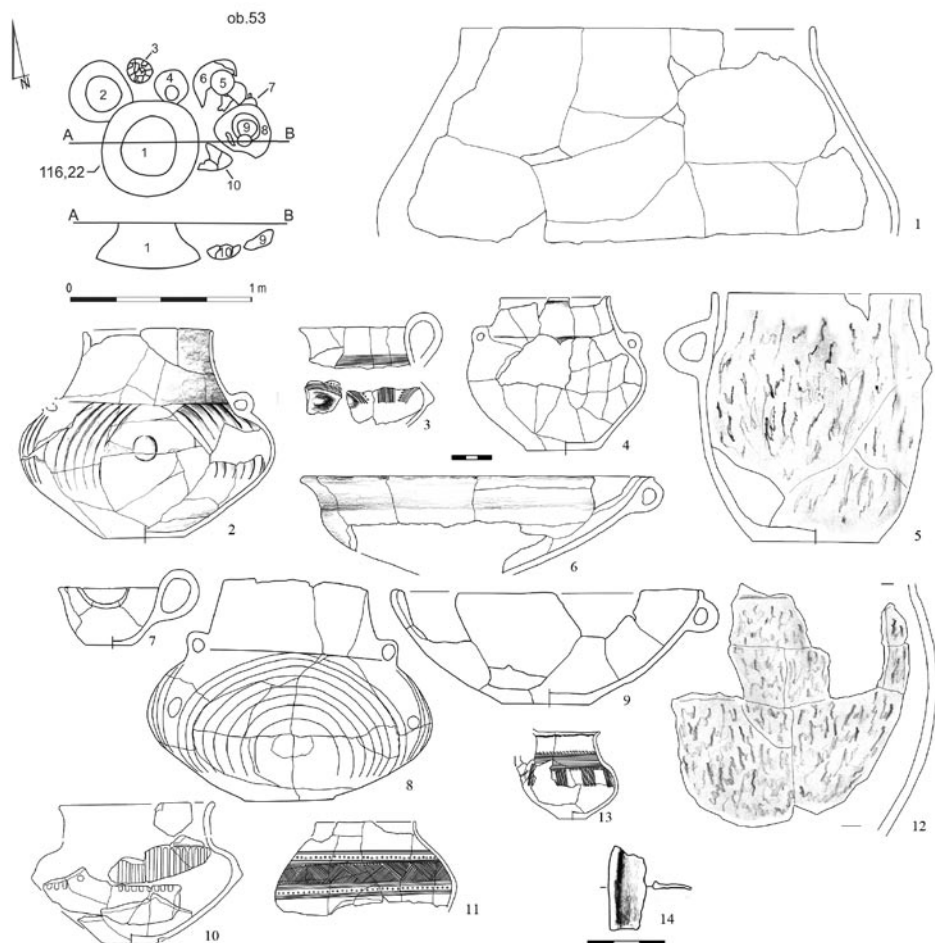

Fig. 16. Wrocław Żerniki site 4. Plan and grave goods from grave 53. Drawn by J. Baron
Ryc. 16. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Rzut, przekrój i inwentarz grobu nr 53. Rys. J. Baron

forms are rather simply with S-profiled bodies and cylindrical or slightly turned outwards necks. Very few pots were decorated but in graves 7 and 29 two pots had vertical ribs with finger impressions while at a pot from grave 42 two double knobs at the rim were observed (Fig. 13, 6).

In the discussed collection, 5 jugs were identified, mostly preserved in fragments. Jugs are richly decorated forms with clearly separated round or double conical body and large handle at a base of a long, cylindrical neck (e.g. Fig. 11, 6; 16, 3). There is also one miniature jug from grave 53 (Fig. 16, 13).

Next group contains 5 plates one of which was complete. Their maximal reconstructed diameter was 34 cm. The plates were decorated on one side with finger impressions or grooves.

One vessel was classified as a beaker which remained a double conical vase put on a small, empty foot (Fig. 14, 2). The beaker was decorated at the body with a group of horizontal grooves.

Shards of two small forms from graves 19 and 28 were reconstructed as lids or tube-shaped vessels, while in grave 42 fragments of a bird-shaped vessel was found (Fig. 13, 14). The latter, although very fragmented, was reconstructed basing on a similar vessel from Sobocisko near Wrocław (for further examples see Gediga 1967). Some similar tube-shaped vessels are known from northern part of Silesia (e.g. Lasak 2001, Fig. 61, 64).

Metal items

The collection comprises of 10 artefacts made of bronze and one piece of a pin made of iron. Most of them were preserved in fragments. They are fragments of 6 pins, one ring, a bracelet and 4 unidentified items.

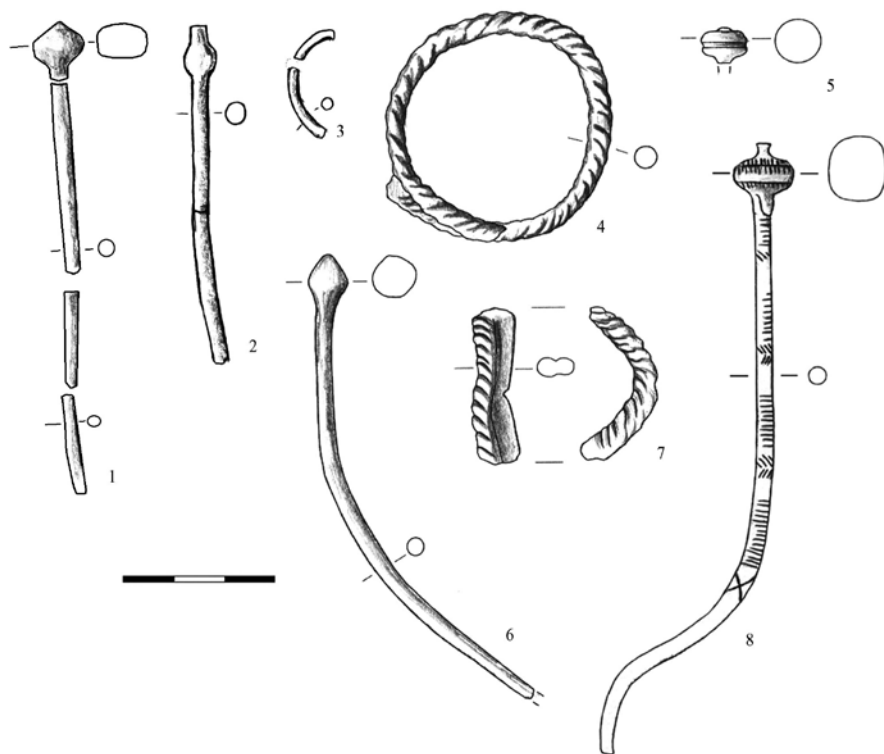

Fig. 17. Wrocław Żerniki site 4. Bronze artefacts: 1 — grave 3; 2–3 grave 12; 4 — grave 21; 5 — grave 35; 6 — grave 39; 7 — grave 51. Drawn by J. Baron

Ryc. 17. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Pozostałe zabytki brązowe: 1 ob. 3; 2–3 ob. 12; 4 ob. 21; 5 ob. 35; 6 ob. 39; 7 ob. 51. Rys. J. Baron

The bracelet with adjoining ends made of a twisted bar of diameter 0.4 cm was found in grave 21. Its diameter was 4.4 cm (Fig. 17, 4). Such bracelets are common among ornaments in late Bronze Age, however forms with separate ends prevail (Lasak 2001, 174, Fig. 56, 8–14; Kaczmarek 2002, 157, 159, Fig. 63, 1–2).

Pins. We obtained 7 pins, mostly preserved in fragments, in grave 18 for example, pin head did not survive. Pins from graves 3 and 39 belong to a group of pins with double conical heads common for the Urnfield culture. Both their spatial and chronological occurrence is very wide (e.g. Gediga 1967, 149–150, Fig. 16h; Lasak 2001, 166). Further pins from graves 12 (Fig. 17, 2) and 18 (Fig. 17, 8) despite some morphologic differences might be numbered to vase-head pins (e.g. Gediga 1967, 152, Fig. 47e; 37f; Lasak 2001, 222, Fig. 74:19–20; Kaczmarek 2002, 148–149, 151, Fig. 59). Head of a pin from grave 18 was decorated with horizontal lines and slant strokes. Such pins are also common in the Urnfield cultures, particularly in HB2–HB3 periods (Kaczmarek 2002, 149). Bent iron pin with a thickened head comes from grave 7 (Fig. 17, 9). Also a head of a pin decorated with vertical lines was found (Fig. 17, 5) which belong to a group of pins with round heads (Lasak 2001; type III, 222).

A bronze ring, considered a part of more complicated ornaments, was found in grave 12 and was made of a thin wire (0.2 cm in diameter). Other items, including one made of twisted rod (Fig. 17, 7) come from graves 34, 51, 53 and from the site surface.

Stone artefacts

Small collection of stone artefacts include a flint flake obtained from the site surface, and polishing stone and a whetstone from graves 51 and 25.

The polishing stone belongs to grave goods of grave 51 and was made of a small lump of erratic quartzite. Part of its surface was clearly worn out.

The whetstone was made of quartzite and feldspar slate. Its shape remained an elongate, flat cuboid and on one of its ends, an unfinished perforation was noticed (Fig. 12, 6). Such unfinished whetstones have been known from other sites in the region, Kaszyce Milickie, north from Wrocław, for example (Gediga 1967, 169).

CHRONOLOGY

Precise dating of graves containing only pottery is always difficult and, due to small number of metal items, remains ambiguous. That refers even to well excavated large urnfield cemeteries from the late Bronze and early Iron Age. Traditional chronological schemes introduced by O. Montelius and developed for Poland by J. Kostrzewski have been criticised as inappropriate for SW Poland which demonstrates a different mode of cultural transformations (e.g. Gediga 1982). Other scholars argue that regional chronological schemes,

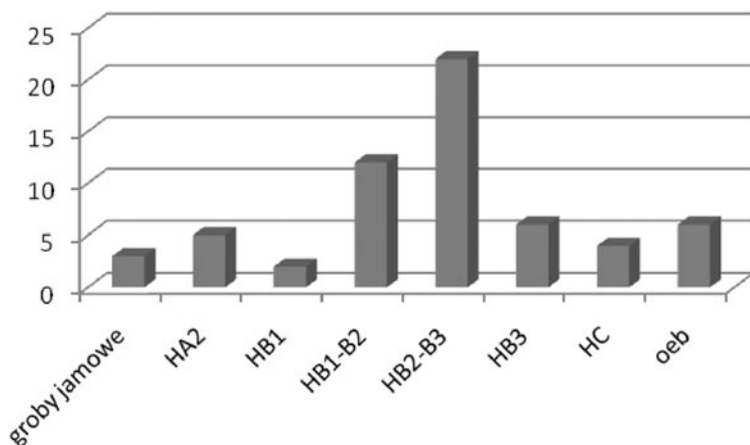

Fig. 18. Chronology of the graves
Ryc. 18. Chronologia zespołów grobowych

even based on single site chronological sequences are more adequate for studies on relative chronology. Such an attempt was done for a large urnfield cemetery at Kietrz in SW Poland (Gedl 1979).

In further paragraphs, remarks on the chronology refers to suggestions made by B. Gediga (1982, table 1), based on occurrence of selected vessels and metal items from graves and thus corresponds rather with P. Reinecke system, modified by H. Müller-Karpe (Gediga 1982, 53).

Dating the graves was based mostly on observations of formal and stylistic properties of pottery, and, to a less degree, of metal items, most of which are of very broad chronology. Owing to obvious reasons, pit graves may not be dated, but basing on their spatial location we may consider them as a part of the same cemetery. Analyses of pottery allowed to define the chronological frames the site for HA2–HC i.e. 1100–700/600 BC, however for some graves only general dating was possible. We can date 6 graves to the Bronze Age (1, 8, 16, 20, 23, 27), 5 graves to the HA2 phase (5, 17, 25, 40, 43a), 2 graves to HB1 (2, 31), 12 graves to HB1–B2 (6, 9, 21, 26, 30, 33, 47, 51, 52, 58, 22, 24), 21 graves to HB2–B3 (3, 12, 14, 15, 18, 19, 32, 34–39, 41, 43b, 44, 46, 48, 54–56), 6 graves to HB3 (4, 28, 42, 49, 50, 53) and 4 graves for HC (7, 10, 11, 29). Quantitative relations between the groups are illustrated by a chart (Fig. 18).

Graves from HA2 stage contain vessels with round bodies and cylindrical necks decorated with large knobs (Fig. 11, 6), double conical profiled vases of various sizes (Fig. 11, 1), sometimes decorated with herring-bone pattern (Fig. 11, 4, 5; 14, 4, 5) or horizontal grooves in the upper part of the bodies (Fig. 14, 2). Profiled double conical vases with a line of cuts at the body from graves 22 and 24 might be even older (BD or beginnings of HA1), however other vessels from the graves suggest their later chronology.

Only two graves (2 and 31) might be dated to HB1. The vessels remain older double conical forms, but also younger, S-profiled, undecorated pots appear.

For the graves dated to HB1–B2, vessels representing both older horizon, with herring-bone pattern for example, and younger with large knobs attached to lower parts of bodies are typical. In grave 6 for example, there were both large profiled vase with knobs in the lower part of the body and small double conical vessel with herring-bone decoration. Similar situation was in graves 22, 51 and 52 which contained pottery typical for both older and younger horizons (Fig. 11, 7). In other graves of similar chronology, vessels decorated with slant grooves or bowls with small slant ribs at the rims are identified (grave 46).

Pottery dated to HB2 is represented by vessels decorated with hatched triangles, shallow bowls with bosses at rims, hemispherical cups, two-handled amphorae and other forms decorated with shallow, wide grooves. Most of them co-occurred with vessels typical for later stages (ceramic plates for example) thus division into HB2 and HB3 stages (for such graves as 14, 15, 19, 34, 36) is ambiguous.

Graves containing pottery typical for the late Bronze Age in SW Poland are dated to HB3 stage. Such dating is based on presence of large, profiled vases with roughened surface in the lower part of their bodies and decorated with large bosses, amphorae decorated with groups of vertical grooves and hollows, plates with finger impressions, slender two-handled pots, tube-shaped vessels, hemispherical cups with tall handles or fragments of bird-shaped vessel. These artefacts do not co-occur with older materials, and examples are graves 4, 28, 42, 49, 50, 53.

Last chronological group constitutes graves dated to the early Iron Age i.e. HC. In 3 graves, there were pottery painted red (graves 7, 11, 29) and one grave an iron pin was found.

STAGES OF SITE USE

The discussed cemetery represents a homogeneous site used, according to pottery analyses, during a considerable period of time: from 1100 to 600 BC (labeled as HA2–HC). As it has already been mentioned, analyses of selected properties of vessels were crucial in chronological studies. Much less useful were few and poorly preserved metal items. It is obvious any precise dating of closed find groups based on pottery is impossible and remains rather a suggestion, thus should not be regarded as sharp and unambiguous lines between distinguished chronological stages. It is also known that older traditions, not only in potting, have long life while new styles emerged.

In total, 7 stages of site use were distinguished: HA2, HB1, HB1–B2, HB2–B3, HB3, HC and Bronze Age (Fig. 2, B). The most numerous groups of graves are those containing materials from more than one stage. In further paragraphs the individual stages of site use will be presented.

Site use in HA2 stage

This stage may be called an initial phase of cemetery use and there are 5 graves representing the earliest horizon (graves 5, 17, 25, 40, 43a). They were located far from each other and did not form any visible clusters. All of the graves were of medium size and contained maximally 10 vessels.

Site use in HB1 stage

Only 2 graves may be connected with this stage (2, 31), located with a considerable distance from each other (ca. 50 m).

Site use in HB1–B2 stage

Increasing number of graves characterises this stage. There are 12 graves (6, 9, 21, 26, 30, 33, 47, 51, 52, 58, 22, 24) located mostly in S part of the cemetery and making beginning of grave clusters recorded during later stages.

Site use in HB2–B3 stage

Nearly half of all revealed graves is connected with this stage (21 graves in total: 3, 12, 14, 15, 18, 19, 32, 34–39, 41, 43b, 44, 46, 48, 54–56). Also their spatial distribution seems interesting: part of the graves made a large group in SW part of the site, while in S part a smaller cluster was observed. In E part, some of the graves made a row according to NNW–SSE axis. Comparing to earlier stages graves were furnished with more vessels (Fig. 2, A).

Site use in HB3 stage

Spatial arrangement of the graves dated to final Bronze Age looks different when compared with earlier stages. Most of them were large graves, furnished with more than 10 vessels, and were located in W part of the site. No clusters of graves were noticed. In total, 6 graves were defined as connected with this phase (4, 28, 42, 49, 50, 53).

Site use in HC stage

In next stage, use of the site was much less intensive and only 4 graves may be connected with the beginnings of the Iron Age. The graves were rather small and located in SW part of the cemetery.

On the basis of presented groups of graves, may conclude on dynamics of the site use which must have been the most intensive in stages HB1–B2 and HB2–B3. Presence of few graves dated to many chronological stages suggests that community using the cemetery was rather small. On the other hand, the site use might have been of rotational nature but such discontinuity cannot be based on pottery analyses only and thus remains a suggestion.

CEMETERY AT WROCŁAW ŻERNIKI AGAINST OTHER SITES OF SIMILAR CHRONOLOGY

The beginning of site use is connected with a moment when urnfield populations in SW represent well developed socio-cultural stage i.e. stable settlement structure with visible regions and characteristic properties of material culture. Within 4 stages of settlement

processes of the Lusatian culture in Silesia, appearance of first graves at the site corresponds with depopulation recorded in HA1. The stage of the most intensive site use which is HB2–HB3 and its end in HC correspond with stage 3 according to A. Mierzwiński (1994). This stage is considered as reflecting a settlement revival in many regions in SW Poland which is believed to result from improvement of environmental conditions (Mierzwiński 1994, 68). That is illustrated by maps showing the discussed site against the other sites in Wrocław–Strzelin region (Mierzwiński 1994, maps 3–5).

In HA, when first graves at the discussed site were set, the settlement structure in the region is rather dispersed and contrasts with a rapid increase of number of sites, even fortified settlements, in HB–HC. That supports opinion on dynamic demographic increase of urnfield communities and on their mobility within the region. The high number of cemeteries, often contrasting with the number of settlements, which is lower even after two decades of extensive salvage excavations, is also regarded as reflecting a high mobility and rotational use of cemeteries.

The cemetery at Wrocław Żerniki 4, during stage of its most intensive use, was located in a very center of a settlement region concentrated at Ślęza estuary into Oder river. The settlement structure in this region is very stable in HB2–HC, what is demonstrated in appearance of fortified sites in Wrocław Osobowice (Gediga 1967, 394–395; Sarnowska 1958, 374). Apart from them, a high number of cemeteries contrasting with low number of settlements are observed. The nearest cemeteries dated generally to HA–HC are located 1–2 km south of the site (Malinowski 1961, 267) or at the opposite bank of Ślęza river. We can mention here such sites as Wrocław Gądów Mały (Mierzwiński 1994, map 4), Wrocław Pilczyce (Malinowski 1961, 265) or Wrocław Janówek (Mierzwiński 1994, map 4). The nearest settlement is known from Wrocław Gądów Mały (Mierzwiński 1994, map 4). Also from Ślęza river a deposit of bronze sword is known (Seger 1936, 138, Fig. 59).

SUMMARY

Despite considerable damage of the cemetery area, both types of grave and several stages of the site use were possible to identify. The obtained results were then correlated with a general picture of settlement transformations in Silesia during several centuries. Owing to poor state of preservation, anthropological analyses brought unsatisfactory and only very general results. The discussed site remains however an interesting base for further settlement studies

Literature

- Baron J., Borowski G., Grześkowiak M. and Jarysz P. 2007. *Wrocław-Żerniki stan. 4. Sprawozdanie z wyprzedzających ratowniczych badań wykopaliskowych na trasie autostradowej obwodnicy Wrocławia*. Wrocław (typescript stored in Archive of the Institute of Archaeology, Wrocław University).
- Baron J. and Domański G. 2005. *Archeologiczne badania powierzchniowe i sondażowe na trasie przebiegu autostradowej obwodnicy Wrocławia. Ocena zagrożeń dla dóbr kultury*, (typescript stored in Archive of the Wrocław Branch of the Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences).
- Domański G. 1996. *Sprawozdanie z badań powierzchniowych na trasie autostradowej obwodnicy Wrocławia*. Wrocław (typescript stored in Archive of the Wrocław Branch of the Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences).
- Gedl M. 1979. *Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Kietrz (= Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne 27)*. Warszawa-Kraków.
- Gediga B. 1967. *Plemiona kultury łużyckiej w epoce brązu na Śląsku Środkowym*. Wrocław.
- Gediga B. 1982. Zagadnienie periodyzacji okresu rozwoju kultury łużyckiej w świetle kontaktów z Południem, In M. Gedl (ed.), *Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z Południem*. Kraków-Przemyśl, 49-58.
- Gołubkow J. 1969. Wrocław-Pilczyce. *Silesia Antiqua* 11, 333-335.
- Gołubkow J. and Miśkiewicz B. 1974. Wrocław-Pilczyce. *Silesia Antiqua* 16, 386-388.
- Kaczmarek M. 2002. *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu*. Poznań.
- Kondracki J. 1981. *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa.
- Lasak I. 2001. *Epoka brązu na pograniczu śląsko-wielkopolskim. Część II – zagadnienia kulturowo-osadnicze*. Wrocław.
- Malinowski T. 1961. *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*. Warszawa.
- Mierzwiński A. 1994. *Przemiany osadnicze społeczności kultury łużyckiej na Śląsku*. Wrocław.
- Sarnowska W. 1958. Cmentarzysko kultury łużyckiej we Wrocławiu Grabiszynie. *Materiały Starożytne* 3, 351-376.
- Seger H. 1936. Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und frühen Eisenzeit. *Altschlesien* 6, 85-182.

Justyna Baron, Łukasz Skolasiński, Tomasz Żur

CMENTARZYSKO CIAŁOPALNE Z PÓŻNEJ EPOKI BRĄZU I WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA WE WROCŁAWIU ŻERNIKACH

WSTĘP

Stanowisko archeologiczne Wrocław Żerniki 4 (AZP 79-27/101), określone jako cmentarzysko ciałopalne kultury lużyckiej i datowane na III–V okres epoki brązu, odkryte zostało przypadkowo w 1925 r. W latach 1996 i 2005 przeprowadzono badania powierzchniowe poprzedzające budowę autostradowej obwodnicy Wrocławia jednak na powierzchni nie odkryto żadnych śladów stanowiska (Domański 1996, Baron, Domański 2005). Wykopaliskowe badania archeologiczne zostały podjęte w 2007 r., w związku z planowaną budową zachodniej części obwodnicy Wrocławia (Baron *et al.* 2007). Prace miały charakter wyprzedzających badań ratowniczych, a w ich rezultacie, na powierzchni 24 arów odkryto 11 obiektów ziemnych nieokreślonego typu, o chronologii określonej ogólnie na pradzieje. Znaczną jednak liczbę fragmentów ceramiki i kości, które zostały jednoznacznie zidentyfikowane jako pozostałości cmentarzyska kultury lużyckiej odkryto ok. 150 m na południe od wykopu z roku 2007, a prace wykopaliskowe, prowadzone w okresie 6–18.07.2009, przeprowadził tam zespół badawczy Instytutu Archeologii UW. pod kierownictwem dr. Mirosława Furmanka. Wzięli w nich udział mgr Łukasz Skolasiński oraz mgr Tomasz Żur. Opracowanie wyników badań wykopaliskowych przeprowadzono pod kierownictwem dr. Justyny Baron, a w konserwacji ceramiki z cmentarzyska brali także udział studenci archeologii UW.: Krystyna Lemańska i Michał Kondratowicz.

Stanowisko zlokalizowane jest we Wrocławiu w południowo-zachodniej partii skrzyżowania ul. Kosmonautów i ul. Szczecińskiej (Ryc. 1). W odniesieniu do topografii terenu, stanowisko położone jest na łagodnym stoku, na południe od niewielkiego wzniesienia, a jego bezwzględna wysokość waha się w przedziale 115–116 m n.p.m. W ramach istniejących podziałów fizycznogeograficznych, stanowisko znajduje się w obrębie mikroregionu Pradoliny Wrocławskiej, w jej południowej partii, graniczącej w tym rejonie z Wysoczyzną Średzką i z Równiną Wrocławską (Kondracki 1988, 173). Położone jest na terasie nadzalewowej doliny Ślęzy w odległości ok. 800 m na zachód od koryta rzeki.

WYNIKI BADAŃ

Obiekty nieruchome

W wyniku prac wykopaliskowych, stwierdzono, że badane stanowisko jest pozostałością cmentarzyska ciałopalnego, które na podstawie cech ceramiki i nielicznych przedmiotów metalowych można datować na późną epokę brązu i wczesną epokę żelaza (Ryc. 2). Analizy słabo zachowanych szczątków kostnych dokonała mgr Agata Hałaszkó.

Wśród 59 obiektów odkrytych na omawianym stanowisku, aż w 16 zespołach nie odkryto kości, można jednak przypuszczać, że wynika to nie z powszechnego zwyczaju zakładania grobów symbolicznych, a raczej z destrukcji stropowej partii pochówków. Ponieważ funkcje popielnic pełniły przede wszystkim naczynia znacznych rozmiarów, ich stropowe partie zostały zniszczone, co potwierdza także fakt odkrycia szczątków kostnych w warstwie kulturowej. Ponadto w kilku naczyniach, choć stwierdzono makroskopowo obecność szczątków kostnych, ze względu na znaczne ich zniszczenie, nie było możliwa jego eksploatacja.

W obrębie przedstawianego stanowiska, zdecydowanie przeważały groby popielnicowe (Ryc. 2, A). Zaledwie w 3 grobach (13, 45, 57) nie odkryto śladów naczyń, a można przypuszczać, że pojedyncze odkryte tam fragmenty ceramiki znajdowały się na wtórnym złożu. Na cmentarzysku nie stwierdzono obecności konstrukcji kamiennych, ani w postaci obstaw pojedynczych grobów, ani bruku przykrywającego pojedyncze groby lub całe partie cmentarzyska. Jamy grobowe były słabo widoczne, niemniej jednak w kilkunastu przypadkach zauważalne. Tak słaby stan zachowania zarysów jam grobowych wynika z płytkiego posadowienia grobów w przepuszczalnym, piaszczystym podłożu i narażenia ich zarówno na intensywną cyrkulację wody i procesy bielicowania gleby, jak i niszczenie mechaniczne związane z funkcjonowaniem na tym terenie współczesnych ogródków działkowych. Ogólnie ze wszystkich zespołów grobowych z omawianego stanowiska pochodzi 317 naczyń, zachowanych w różnym stopniu. Liczba naczyń w grobach popielnicowych wahała się od 1 do 18 i została przedstawiona na planie cmentarzyska (Ryc. 2, A).

Na omawianym stanowisku zaobserwowano kilka wariantów ustawienia popielnicy i jej relacji przestrzennej do pozostałych elementów wyposażenia grobowego. Pierwszy wariant grób składających się z pojedynczego naczynia, podczas gdy ewentualne dalsze naczynia zostały umieszczone wewnątrz popielnicy lub zidentyfikowane dopiero w trakcie opracowania gabinetowego. Takie rozwiązanie zastosowano w 15 grobach (1, 8, 10, 12, 16, 17, 21, 23, 27, 29, 30, 35, 48, 49, 55). Kolejnym wariantem było ustawienie popielnicy i naczyń przystawnych w rzędzie, co widoczne było w 6 zespołach (11, 20, 25, 33, 42, 58). Oba przedstawione warianty ustawienia dotyczyły przede wszystkim grobów zawierających niewielką liczbę naczyń. W zespołach liczniejszych, ustawienie naczyń w grobach było bardziej złożone. Jednym z wariantów było ustawienie w skupieniu, gdzie popielnica

otoczona była naczyniami przystawnymi ze wszystkich stron (7 grobów: 3, 4, 6, 18, 24, 38, 43b), znajdowała się na skraju skupienia naczyń od strony N (7 grobów: 7, 9, 32, 37, 47, 51, 56), S (7 grobów: 36, 41, 43a, 46, 50, 52, 53), E (8 grobów: 2, 15, 19, 28, 31, 34, 40, 54) i W (2 groby: 5, 14).

Wśród grobów, w których odkryto przepalone kości, dominowały pochówki jednostkowe, a tylko w dwóch zespołach odkryto szczątki więcej niż jednej osoby. W grobie 25 znajdowały się kości osoby w wieku *adultus/maturus* oraz dziecka w wieku *Infans I*, a w grobie 42, szczątki osoby dorosłej i dwójki dzieci, także w wieku *Infans I*.

W zdecydowanej większości grobów funkcje popielnicy pełniły pojedyncze naczynia. Wyjątkiem były tu wspomniane wyżej groby mnogie oraz grób 24, gdzie szczątki zdeponowane były w dwóch naczyniach. Ze względu na znaczne zniszczenie stanowiska, przepalone kości rejestrowane były także w stropach grobów oraz pomiędzy naczyniami, należy jednak przypuszczać, że pochodziły one z rozkruszonych popielnic. W grobie jamowym 57 znajdowały się ponadto 2 g nieprzepalonych kości zwierzęcych.

Choć ze stanowiska pochodzi bardzo niewiele szczątków kostnych (od 0,2 do 1623,7 g) funkcje popielnic pełniły przede wszystkim naczynia znacznych rozmiarów: wazy, amfory i garnki. W kilku przypadkach udało się zaobserwować ślady przykrycia popielnicy misą odwróconą do góry dnem, np. w grobie 52 (Ryc. 9), gdzie głęboka misa przykrywała wazę będącą popielnicą. Funkcje przykryw mogły pełnić także talerze krążkowe, choć mogły być one też ustawione pionowo pomiędzy innymi naczyniami przystawnymi tak jak w grobie 50 (Ryc. 8). Naczynia przystawne w grobach reprezentują formy znane z innych stanowisk o podobnej chronologii i są to garnki, amfory, misy, dzbany, czerpaki, kubki, talerze krążkowe, naczynia miniaturowe, naczynia wanienkowate, naczynie ornitomorficzne. Oprócz wyrobów z ceramiki, w skład zespołów grobowych wchodziły także 2 przedmioty z kamienia, 9 przedmiotów z brązu, 1 z żelaza. Umieszczone były one w popielnicach lub pomiędzy naczyniami w różnych częściach grobów.

Zabytki ruchome

Pozyskany w trakcie prac wykopaliskowych ruchomy materiał zabytkowy, sklasyfikowany został wg surowca, osobno zatem omówiono zabytki wykonane z ceramiki, metalu i kamienia.

Ceramika

W wyniku opracowywania zabytków z grobów, po ich wyklejeniu i rekonstrukcji uzyskano 317 naczyń, stanowiących wyposażenie pochówków popielnicowych oraz 3152 fragmentów naczyń z wypełnisk grobów, których związku z żadnym z naczyń nie udało się określić, lub które mogą zalegać na wtórnym złożu w obrębie rumoszu ceramicznego silnie zniszczonych grobów. W 3 pochówkach jamowych łącznie stwierdzono łącznie 5 fragmentów

ceramiki (w grobie 57 nie było ich wcale). Liczba naczyń w poszczególnych grobach jest bardzo różna, waha się między 1 a 18, jednakże najczęściej wynosi 2–5. Niestety wśród liczby uzyskanych egzemplarzy naczyń aż 30,3% to formy nieokreślonego typu, zachowane bardzo szczątkowo, najczęściej w postaci partii przydennych. W 23 przypadkach, ze względu na przyjęte kryteria podziału, niemożliwe było jednoznaczne określenie rodzaju naczynia. Najczęściej niemożliwe było rozstrzygnięcie między amforą a wazą jeżeli przyjmujemy za wyróżnik formy obecność uch, więc nawet znacznie zrekonstruowane formy sprawiały klasyfikacyjne trudności.

Wazy stanowią najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną grupę naczyń, urozmaiconą formalnie i przede wszystkim gabarytowo, w której znalazły się też niewielkie naczynia określane często w literaturze jako czarki. Jako grupa, wazy to formy bezuche o zróżnicowanej tektonice dwu- lub trójsegmentowe. Przyjmując wyznacznik rozmiarów wyróżnić należy dwie podstawowe kategorie.

Wazy duże pełniły najczęściej funkcję popielnic. Ich brzuśce były silnie wydęte, najczęściej dwustożkowate o ostrym (Ryc. 11, 1; 12, 1; 15, 7) lub zaokrąglonym załomie (Ryc. 14, 3; 16, 1), rzadziej baniaste (Ryc. 13 7; 15, 1; 16, 11) lub wyjątkowo kuliste o średnicach dochodzących do 50 cm. Wysokość naczynia była mniejsza od obwodu brzuśca, podobnie jak średnica wylewu, chociaż wystąpiły też formy szerokootworowe, gdzie średnice wylewu i brzuśca są niemal identyczne (Ryc. 12, 1). Szyjka była najczęściej słabo zarysowana, krótka, cylindryczna albo słabo rozchylona o średnicach krawędzi wylewu 20–32 cm, uformowana z łagodnie zachylającego się barku brzuśca (Ryc. 12, 1; 13, 7; 15, 1, 7; 16, 1). Załom brzuśca zasadniczo umieszczany był w połowie, a do wyjątków należy okaz z obiektu 50 o silnie wydętym „elipsowaty” brzuścu z bardzo nisko umieszczoną największą jego średnicą. Dna częściej niewyodrębniane ze ścianek, płasko-wypukłe średnicy 10–15 cm. Brzuśce poniżej załomu chropowaczone, zaś pozostała powierzchnia tych naczyń jest wygładzona.

Ornamentyka obejmuje załom i dolną partię brzuśca. Na załomie obecną są owalne dołki, rzadziej nacięcia. Na brzuścu odnotowano, natomiast duże stożkowate 3 lub 4 guzy (Ryc. 15, 1) oraz nieregularne krzyżujące się lub promieniście odchodzące od dna ryte linie. W grupie dużych waz znajduje się również malowany okaz intensywnie czerwonym barwnikiem, zdobiony karbowaną listwą u nasady szyjki, pochodzący z grobu nr 11 (Ryc. 4).

Wazy małe i miniaturowe. Jak już wspomniano, określane są one w literaturze często mianem czarek. Zaliczono tu głównie formy, które stanowią wierną kopie scharakteryzowanych powyżej waz dużych, ale w znacznie pomniejszonych rozmiarach (Ryc. 14, 4, 5). Część z nich odróżnia obecność bardziej skomplikowanych motywów ornamentacyjnych, obejmujących także górną część brzuśca. Częściej też prezentują one postacie szerokootworowe. Nie zaobserwowano także chropowacenia powierzchni form małych, są one najczęściej starannie wygładzone i często jednolicie czarne. Ich wysokość nie przekracza 10 cm, a niekiedy wynosi zaledwie 3 cm (Ryc. 14, 8), zaś średnice wylewów dochodzą maksymalnie do 12 cm.

Kolejna grupa formalna to czerpaki i kubki. W omawianym materiale dominują typowe płytkie półkuliste formy zaopatrzone w duże taśmowate ucho nośne z uformowanym niekiedy na nim wzdłużnym żeberkiem (Ryc. 13, 6, 16, 17; 14, 14; 16, 7). Obecne też są formy głębsze, półkuliste oraz odwrotnie stożkowate, w których średnica wylewu przekracza wysokość o niecałe $\frac{1}{4}$ wymiaru. Generalnie ta grupa naczyń jest niezdobiona z wyjątkiem okazji z grobu nr 34, w którym pod nasadą ucha są widoczne 3 koliste dolki, oraz dwóch specjalnych form z grobu 10 i 28: czerpak z grobu nr 10 to bardzo płytka forma o półkulistym brzuścu z wyraźnie wyodrębnioną krótką szyjką z rozchylonym wylewem, wewnątrz którego manifestuje się bogata ornamentyka. Czerpak z obiektu 28 wyróżniający się na tle całego zbioru także formą, zbliżającą go do przysadzistych kubków posiada brzusiec zdobiony pionowymi żłobkami.

Mianem kubków określono 10 form. Od czerpaków odróżnia je proporcja średnicy wylewu do wysokości. Formalnie są to przede wszystkim naczynia proste lejkowate o łukowato rozchylających się ściankach lub odwrotnie stożkowate o ściankach prostych. Nieco odmiennie prezentują się egzemplarze z grobów 4, 19 i 50, ponieważ są to formy o wyraźnie wyodrębnionej, stosunkowo wysokiej cylindrycznej szyjce. W przypadku kubków z grobów 4 i 50 brzuśce są dość silnie wybrzuszone, w przybliżeniu kuliste, a wyodrębnienie szyjki jest łagodne. Kubek z grobu 19 ma ostro wyodrębnioną szyjkę i słabiej wydęty brzusiec. Jest on też jedynym kubkiem ornamentowanym.

Następną grupę naczyń określono jako misy. Wśród nich widoczne są zarówno formy o prostych półkulistych lub lejkowatych kształtach z wylewem zachylonym do wnętrza, jak i misy o bardziej urozmaiconej tektonice i esowatym profilu. Druga podgrupa jest bardzo zróżnicowana, od form ze słabo podkreśloną szyjką do postaci, gdzie górna partia naczynia jest silnie esowata lub wylewem jest tak wyciągnięty, że tworzy szeroką kryzę. Obie podgrupy są silnie zróżnicowane pod względem proporcji, od form płytkich gdzie średnica wylewu stanowi dwukrotną wartość wysokości naczynia do egzemplarzy bardzo głębokich, ze średnicą wylewu zbliżoną do wysokości. W obu podgrupach zarejestrowano formy zaopatrzone w pojedyncze niewielkie ucho osadzone tuż pod krawędzią wylewu (Ryc. 16, 6). Grupa naczyń misowatych jest w zasadzie niezdobiona, za wyjątkiem 6 egzemplarzy, wśród których 2 stanowią malowane niewielkie miseczki. Oprócz ornamentów rytych, obecne są guzy osadzone na krawędzi wylewu lub pod nim.

Wśród naczyń odkrytych na stanowisku są także amfory. Są to formy o najbardziej urozmaiconej tektonice złożone z wyraźnie wyodrębnionych partii brzuśca i szyjki zaopatrzone w dwa symetryczne raczej niewielkie ucha, osadzone na nasadzie szyjki. Pod względem formalnym szyjki dzielą się na stożkowate i cylindryczne o różnej wysokości, głównie wysokie, przy czym dominują formy o szyjce stożkowatej. Brzuśce są najczęściej silnie wybrzuszone z barkiem łagodnie przechodzącym w szyjkę, a rzadsze są formy smukłe (Ryc. 14, 10), w których średnica wylewu jest zbliżona do obwodu brzuśca. Pod względem gabarytów grupa ta przejawia znacznie zróżnicowane. Formy mniejsze, nieprzekraczające 12 cm wysokości, są zazwyczaj bardziej przysadziste, a ich średnica wylewu jest równa lub większa od wysokości.

Zadokumentowane na omawianym cmentarzysku amfory są naczyniami bogato zdobionymi. Typowym, szczególnie dla okazów większych jest ornament złożony z podkowiastego pasma plastycznych listw lub kanelur okalających od góry niski kolisty u podstawy guz (Ryc. 16, 2).

Garnki są grupą wyraźnie wyodrębniającą się w opracowywanym zestawie naczyń, ze względu na specyficzne cechy związane z technologią wykonania. Cała powierzchnia tych naczyń jest chropowata, a wykonanie zwykle niestaranne. Prezentują formy proste, jedno-segmentowe o jajowatym lub beczułkowatym, najczęściej słabo wydętym, brzuścu (Ryc. 13, 6) lub słabo profilowane o lekko esowatym profilu z wyodrębnioną szyjką, cylindryczną lub nieznacznie rozchyloną. Większość zadokumentowanych form jest dwuucha, a egzemplarze ich pozbawione są zrekonstruowane częściowo i nie można wykluczyć ich pierwotnej obecności. Ornamentyka jest wśród tych naczyń rzadko rejestrowana, niemniej w grobach 7 i 29 obecne były formy zdobione gruba listwą plastyczną z odciskami dołków palcowych. Natomiast na garnku w grobie nr 42 obecne były dwa podwójne guzy położone pod krawędzią wylewu (Ryc. 13, 6).

Wśród analizowanego zbioru naczyń zidentyfikowano 5 dzbanów, w większości zachowanych bardzo fragmentarycznie. Są to formy o złożonej tektonice z wyraźnie wydzielona partią brzuśca i szyjki, zaopatrzone w jedno ucho. W 4 przypadkach są to duże ucha z przyczepem u nasady szyjki oraz na krawędzi wylewu. Dzban z grobu nr 5 ma niewielkie ucho osadzone w całości na szyjce u jej podstawy (Ryc. 11, 6). Szyjki dzbanów były cylindryczne oraz stożkowate, zawsze z rozchyloną krawędzią wylewu, a brzuśce silnie wydęte, kuliste (Ryc. 11, 6), baniaste spłaszczone oraz w przybliżeniu dwustożkowate (Ryc. 16, 3). Naczynia te są bogato zdobione prawie na całej powierzchni brzuśca oraz częściowo na szyjce. Jeden z okazów z grobu nr 53 jest formą miniaturową wysokości 6 cm (Ryc. 16, 13).

W analizowanym materiale stwierdzono obecność 5 talerzy krążkowych, w tym jednego zachowanego w całości. Jest to talerz z grobu nr 50, o średnicy 30 cm zdobiony na jednej płaszczyźnie koncentrycznie ułożonymi dołkami palcowymi, które tworzą strefę o średnicy 27 cm. W centrum talerza widoczne były otwory o średnicy 1 mm. Z obiektów 28 i 36 pochodzą fragmenty, na podstawie których udało się odtworzyć średnice talerzy, która wyniosła odpowiednio: 34 i 32 cm. Na jednej z płaszczyzn również widoczne ślady dołków palcowych, jednak w układzie nieregularnym. Grubość talerzy waha się od 1 do 1,5 cm.

Jako puchar sklasyfikowano naczynie z grobu nr 43a (Ryc. 14, 2) mającej postać niewielkiej dwustożkowej wazy osadzonej na niskiej pustej nóżce. Na jego załomie widoczne było pasmo z poziomo rytych linii.

Do form specjalnych zaliczono fragmenty dwóch niewielkich naczynek z grobów 19 i 28 interpretowanych jako przykrywki lub naczynia wanienkowate, oraz pozostałości naczynia ornitomorficznego z grobu nr 42 (Ryc. 13, 14). Rekonstrukcja tego ostatniego opiera się na przykładzie takiego naczynia z Sobociska (Gediga 1967, tam dalsza literatura). W kwestii niewielkich naczyń z obiektów 19 i 28 bliższa wydaje się interpretacja jako pozostałości naczyń wanienkowatych dla których analogie znaleziono w materiałach z pogranicza śląsko-wielkopolskiego (Lasak 2001, ryc. 61, 64).

Zabytki metalowe

Zestaw pozyskanych zabytków metalowych obejmuje 10 przedmiotów wykonanych z brązu zachowanych głównie fragmentarycznie oraz jeden zabytek żelazny – fragment szpili. Do przedmiotów z brązu należy bransoleta, fragmenty 6 szpil, fragmenty kółka oraz 4 przedmioty nieokreślone.

Bransoletę odkryto w grobie 21, miała średnicę 4,4 cm i wykonana była z tordowanego pręta o średnicy 0,4 cm, o końcach zachodzących na siebie (Ryc. 17, 4). Bransolety tordowane są często spotykaną formą w asortymencie ozdób kultury lużyckiej, jednakże dominują wśród nich egzemplarze o gładkich nie stykających się końcach (Lasak 2001, 174, ryc. 56, 8–14; Kaczmarek 2002, 157, 159, ryc. 63, 1–2).

Szpile. Dysponujemy 7 fragmentarycznie zachowanymi egzemplarzami, przy czym jeden z okazów z grobu 18 zachował się jedynie w postaci fragmentów trzonka. Szpile pochodzące z grobów 3 i 39 należą do powszechnie występujących w kulturze lużyckiej szpil o główce dwustożkowej ze złagodzonymi załomami. Ich zasięg terytorialny i chronologiczny jest bardzo szeroki (np. Gediga 1967, 149–150, ryc. 16h; Lasak 2001, 166). Natomiast okazy z grobów 12 (Ryc. 17, 2) i 18 (Ryc. 17, 8), mimo wyraźnych różnic formalnych należy umieścić w grupie szpil z wazowatą główką (np. Gediga 1967, 152, ryc. 47e; 37f; Lasak 2001, 222, ryc. 74:19–20; Kaczmarek 2002, 148–149, 151, ryc. 59). Szpila z grobu 18 ma ornamentowaną główkę i górną część trzpienia dookólnymi liniami poziomymi i ukośnymi. Są one również dość powszechne w kulturze lużyckiej i charakterystyczne dla okresu HB2–HB3 (Kaczmarek 2002, 149). W grobie nr 7 wystąpiła szpila żelazna o kolankowato zgiętym trzonku i pogrubionej główce (Ryc. 17, 9). Dysponujemy również płasko-kulistą główką szpili (Ryc. 17, 5), zdobioną dookólnym ryciem, stanowiącą zgrubiałą odmianę szpil o główce w kształcie kolistych tarcz (Lasak 2001; typ III, 222).

Kółko brązowe z grobu nr 12 (Ryc. 17, 3) wykonane zostało z druciku średnicy 0,2 cm i stanowi dość często spotykany element ozdób. Nieokreślone przedmioty, w tym jeden częściowo tordowany (Ryc. 17, 7) pochodzą z grobów 34, 51, 53 oraz z powierzchni stanowiska.

Zabytki kamienne

Niewielka grupa zabytków wykonana z surowców kamiennych obejmuje odłupek krzemienisty pozyskany podczas doczyszczania odhumusowanej powierzchni stanowiska oraz gładzik i oselkę pochodzące z grobów 51 i 25.

Gładzik kamienny wchodził w skład inwentarza grobu nr 51 i był wykonany z kwarcytu narzutowego, naturalnego obłego kształtu o wyraźnie ukośnie startej powierzchni pracującej.

Oselka była wykonana z łupku kwarcowo-skaleninowego z łyszczkami i miała kształt wydłużonego, płaskiego prostopadłościanu, a na jednym z końców widoczny był ślad po rozpoczętym wierceniu otworu (Ryc. 12, 6). Takie oselki, będące w pewnym sensie

nieukończonym produktem, spotykane są też na innych cmentarzyskach śląskich np. w Kaszycach Milickich (Gediga 1967, 169).

CHRONOLOGIA

Precyzyjne datowanie zespołów zawierających wyłącznie ceramikę należy zawsze do zadań trudnych, a wyniki, ze względu na małą liczbę lepiej datujących zabytków metalowych, najczęściej pozostają niejednoznaczne. Problem ten dotyczy nawet pozornie tak dobrze rozpoznanych stanowisk jak wielkie cmentarzyska z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Od kilku już dekad postuluje się konieczność odejścia od systemu periodyzacyjnego epoki brązu autorstwa O. Monteliusa i zmodyfikowanego przez J. Kostrzewskiego (por. Gediga 1982). System J. Kostrzewskiego, w świetle rezultatów badań prowadzonych na terenie Polski, zwłaszcza jej SW części wydaje się być nieadekwatny do dynamiki przemian kulturowych na tym terenie. Inni badacze postulują z kolei odejście od systemów periodyzacyjnych obejmujących rozległe obszary obejmujące tereny reprezentujące różniące się modele dynamiki przemian w kierunku ustaleń chronologicznych wykonanych dla mikroregionów, a nawet pojedynczych stanowisk. Taką próbę podjęto już dawno temu dla cmentarzyska w Kietrze (Gedl 1979). W poniższych uwagach na temat datowania odniesiemy się do faz przemian kulturowych na Śląsku zgodnie ze schematem zaproponowanym przez B. Gedigę (1982, tablica 1). Schemat ten został oparty na sekwencji występowania pewnych form ceramiki i przedmiotów metalowych, pochodzących wyłącznie z grobów i nawiązuje ogólnie do tzw. periodyzacji południowej autorstwa P. Reineckego, zmodyfikowanej i uzupełnionej przez H. Müllera-Karpe (tamże, 53).

Chronologia zespołów grobowych ze stanowiska Wrocław Żerniki 4 została oparta przede wszystkim na obserwacji cech formalnych i stylistycznych ceramiki, stanowiącej wyposażenie grobów, a w mniejszym stopniu na przedmiotach metalowych, z których większość nie stanowi podstaw do bardziej precyzyjnego datowania. Z przyczyn oczywistych nie udało się datować grobów jamowych, jednak z powodu braku jakichkolwiek innych obiektów niż groby z późnej epoki brązu na prezentowanym stanowisku, można przyjąć zbliżoną ich chronologię. Analiza ceramiki pozwoliła na ogólne wyznaczenie ram funkcjonowania stanowiska w okresie od HA2 do HC. Ogólnie na epokę brązu określono inwentarz z 6 grobów (1, 8, 16, 20, 23, 27), na fazę HA2 datowanych jest 5 zespołów (5, 17, 25, 40, 43a), na fazę HB1 2 groby (2, 31), na fazę HB1–B2 12 grobów (6, 9, 21, 26, 30, 33, 47, 51, 52, 58, 22, 24), na fazę HB2–B3 21 groby (3, 12, 14, 15, 18, 19, 32, 34–39, 41, 43b, 44, 46, 48, 54–56), na HB3 6 grobów (4, 28, 42, 49, 50, 53) i na HC 4 zespoły (7, 10, 11, 29). Proporcje ilościowe między wydzielonymi grupami chronologicznymi przedstawia wykres (ryc. 18).

Zespoły grobowe datowane na HA2 zawierają naczynia o kulistym brzuścu i cylindrycznej szyjce ze szczątkowym ornamentem guzowym (Ryc. 11, 6), ostro profilowane wazy różnych

rozmiarów (Ryc. 11, 1) także zdobione motywem jodełki (Ryc. 11, 4, 5; 14, 4, 5) i poziomymi liniami rytymi powyżej załomu brzuśca (Ryc. 14, 2). W grobach 22 i 24 wystąpiły wazy ostro profilowane zdobione krótkimi, pionowymi nacięciami na załomie brzuśca i choć forma ta ma dość wczesną metrykę (nawet BD i początek HA1), pozostałe naczynia z tych zespołów sugerują, że będą one nieco młodsze.

Tylko 2 zespoły (nr 2 i 31) można było datować na okres HB1. Naczynia z nich pochodzące nawiązują do starszych form ostro profilowanych, w zespołach tych pojawiają się jednak także formy młodsze jak np. łagodnie profilowane, niezdobione garnki.

Dla zespołów datowanych na fazę HB1–B2 charakterystyczna jest obecność zarówno naczyń starszych, np. zdobionych jodełką jak i łagodnie profilowanych waz z guzami w dolnej części brzuśca, które typowe są raczej dla okresu HB2. Przykładem takiego zespołu może być grób 6, w którym, obok dużej, łagodnie profilowanej wazy chropowaczonej poniżej załomu brzuśca i zaopatrzonej w doklejane guzy, wystąpiło naczynie ostro profilowane zdobione jodełką. Podobnie jest w grobach 22, 51 i 52 skąd pochodzą fragmenty ostro profilowanej wazy, jak i silnie profilowane naczynia zdobione dołkami, naklejanymi guzami i pionowymi żłobkami, typowymi raczej dla fazy B2 (Ryc. 11, 7). W zespołach datowanych na tą fazę wystąpiły także naczynia zdobione na brzuścu ukośnymi żłobkami, a także misy z ukośnymi żeberkami przy wylewie, tak jak w grobie 46.

W zespołach datowanych na fazę HB2, pojawiają się naczynia zdobione zakreskowanymi trójkątami, płytkie misy z guzami na wylewach, płytkie półkuliste czerpaki i łagodnie profilowane, dwuuuche amfory, talerze krążkowe, a także przysadziste naczynia o spłaszczonych „elipsowatych” brzuścach, zdobionych płytkimi rytymi żłobkami. Większość z tych naczyń współwystępuje z formami typowymi dla fazy HB3 (np. talerzami krążkowymi), stąd problem w rozróżnieniu zespołów datowanych na HB2 i B3. Przykładami takich zespołów są groby 14, 15, 19, 34, 36.

Na fazę HB3 datowane są groby zawierające naczynia o cechach jednoznacznie nawiązujących do stylistyki powszechnej na Śląsku u schyłku epoki brązu. Są to łagodnie profilowane wazy z chropowaczonego brzuścem poniżej jego załomu i zdobione naklejanymi guzami, amfory zdobione na brzuścach grupami pionowych żłobków i dołków, talerze krążkowe zdobione odciskami palcowymi, smukłe chropowaczone garnki dwuuuche, naczynia wanienkowate, półkuliste czerpaki z wklęsło-wypukłymi dnami i taśmowatymi uchami, czy odkryte na stanowisku 2 fragmenty naczynia ornitomorficznego. W zespołach tych właściwie nie występują zabytki o cechach starszych, a taka sytuacja miała miejsce w grobach 4, 28, 42, 49, 50, 53.

Kolejną grupę zespołów można datować na okres HC, a wyznacza ją obecność ceramiki malowanej (grób 7, 11, 29) i szpili żelaznej (grób 7).

FAZY UŻYTKOWANIA STANOWISKA

Analizowane cmentarzysko prezentuje typ stanowiska homogenicznego kulturowo i użytkowanego przez znaczny okres czasu bo od fazy HA2 do HC, czyli od ok. 1100 do 600 BC. Zakres chronologiczny jego użytkowania został określony na podstawie analizy cech morfologiczno-stylistycznych naczyń ceramicznych stanowiących wyposażenie grobów. Znacznie mniej przydatne do ustalenia chronologii zespołów były nieliczne zabytki metalowe. Należy zaznaczyć, że jakiegokolwiek precyzyjne podziały zespołów grobowych oparte na analizach ceramiki mogą mieć charakter wyłącznie sugestii i nigdy nie należy proponowanych podziałów traktować jako zamknięte w ramy jasno określonych i jednoznacznie ostro ograniczonych faz. Oczywisty jest fakt przeżywania się starszych tradycji wytwórczości ceramicznej i stopniowe pojawianie się nowych form czy sposobów zdobienia ceramiki dodawanej do grobów.

Łącznie wyróżniono następujące fazy użytkowania cmentarzyska: HA2, HB1, HB1–B2, HB2–B3, HB3 i HC (ryc. 2, B). Wyróżniono także obiekty ogólnie datowane na epokę brązu oraz groby jamowe. Obie ostatnie grupy grobów zostały uznane za część analizowanego cmentarzyska, choć ich precyzyjne datowanie nie było możliwe. O tym, że trudno na podstawie ceramiki jednoznacznie wskazywać fazy osadnicze wspomniano w poprzednim akapicie. Widoczne jest to także na powyższym wykresie, na którym widać, że najliczniejsze grupy grobów to te zawierające zabytki, których nie można przyporządkować tylko jednej fazy. W uwagach dotyczących rozplanowania grobów w obrębie cmentarzyska zaznaczyć należy, że dotyczą one jedynie odsłoniętych jego partii, wnioski zatem dotyczą tylko poznanej nam strefy i mogą ulec zmianie jeżeli kiedykolwiek stanowisko to jeszcze będzie badane.

Użytkowanie stanowiska w fazie HA2

Z fazą tą, związaną z momentem zainicjowania użytkowania cmentarzyska, można połączyć 5 grobów (5, 17, 25, 40, 43a), które zlokalizowane były w znacznych odległościach od siebie i nie tworzyły skupisk. Były to groby średniej wielkości, o liczbie naczyń nie przekraczających 10 egzemplarzy.

Użytkowanie stanowiska w fazie HB1

Na tą fazę można datować zaledwie 2 zespoły (2, 31) znajdujące się w znacznej odległości od siebie (ok. 50 m).

Użytkowanie stanowiska w fazie HB1–B2

W ciągu tej fazy można zaobserwować wzrost liczby grobów, których jest już 12 (6, 9, 21, 26, 30, 33, 47, 51, 52, 58, 22, 24). Koncentrują się one wyraźnie w S części cmentarzyska i stanowią zaczątki skupisk grobów, które będą widoczne w następnych fazach.

Jest to faza, z którą związana jest prawie połowa wszystkich grobów odkrytych na przedstawianym stanowisku (łącznie 21 zespołów: 3, 12, 14, 15, 18, 19, 32, 34–39, 41, 43b, 44, 46, 48, 54–56). Interesujące jest ich rozplanowanie w obrębie odsłoniętej części cmentarzyska. Część grobów z tej fazy tworzyła wyraźne duże skupienie w części SW, nieco

mniej w części S, podczas gdy inne groby tworzyły strukturę przypominającą szereg w części E. Szereg ten miał przebieg zgodny z linią NNW–SSE. W porównaniu z wcześniejszymi fazami, w grobach występowało znacznie więcej naczyń (ryc. 2, A).

Użytkowanie stanowiska w fazie HB3

Zupełnie inaczej wygląda rozplanowanie grobów należących do kolejnej fazy użytkowania cmentarzyska. Były to duże zespoły (ponad 10 naczyń), które wystąpiły w W części stanowiska, nie tworzyły jednak skupień. Do fazy tej zaliczono 6 grobów (4, 28, 42, 49, 50, 53).

Użytkowanie stanowiska w fazie HC

W kolejnej fazie, do której zaliczono jedynie 4 zespoły (7, 10, 11, 29) użytkowanie cmentarzyska ma znacznie mniej intensywny charakter, groby są niewielkie i znajdują się w SW części stanowiska.

Z przedstawionych powyżej uwag można wnioskować na temat intensywności użytkowania cmentarzyska, która z pewnością najwyższa była w fazie HB1–B2 i HB2–B3. Obecność nielicznych grobów z faz obejmujących łącznie ok. 500–600 lat sugerują niewielki rozmiar społeczności je użytkującej lub rotacyjny charakter wykorzystywania cmentarzyska. Nieciągłość taka nie jest jednak możliwa do wskazania dostępnymi metodami datowania i pozostaje jedynie sugestią.

CMENTARZYSKO WE WROCŁAWIU ŻERNIKACH NA TLE INNYCH STANOWISK O ZBLIŻONEJ CHRONOLOGII

Początek funkcjonowania przebadanej strefy cmentarzyska na stanowisku Wrocław Żerniki 4, manifestuje się w momencie, gdy jednostka kulturowa związana z kręgiem kultur pól popielnicowych posiada już w pełni wykształcony obraz społeczno-kulturowy, czyli obecność struktury osadniczej o wyraźnie zarysowanych rozgraniczeniach regionalnych, a także jasno ukształtowaną stylistykę wytworów kultury materialnej dla niej charakterystycznych. W obrębie przyjętych w literaturze 4 etapów procesów osadniczych dla kultury lużyckiej na Śląsku (Mierzwiński 1994) pojawienie się pierwszych pochówków w obrębie przebadanego terenu przypadające na podokres HA1, związane jest z etapem pewnego zahamowania tempa wzrostu zaludnienia. Etap największej intensywności użytkowania cmentarzyska w podokresach HB2–HB3 oraz kres jego użytkowania w HC, wiąże się natomiast z etapem kolejnym (etap 3 wg Mierzwińskiego) identyfikowanym z charakterystycznym dla całego terenu środkowego Nadodrza ożywieniem kolonizacyjnym, powiązaniem z poprawą warunków siedliskowych, które zamykało się w ramach poszczególnych regionów osadniczych (Mierzwiński 1994, 68). Ilustrują to mapy z lokalizacją stanowiska Wrocław Żerniki 4 na tle osadnictwa regionu wrocławsko-strzelińskiego, w którego północnej strefie jest ono położone (Mierzwiński 1994, mapy 3–5). Z względnie luźną siecią osadniczą okresu HA, pod koniec którego zaczyna funkcjonować omawiane cmentarzysko, kontrastuje znaczny przyrost stanowisk różnego typu, w tym stanowisk grodowych, w okresach

późniejszych (HB – HC). Świadczy to z jednej strony o znacznym wzroście demograficznym ludności kultury lużyckiej w tym rejonie oraz o wyraźnej ruchliwości grup ludzkich w obrębie zamieszkiwanej ekumeny. Wskazuje na to znaczna ilość stanowisk sepulkralnych względem liczby osad. Taki obraz osadnictwa potwierdzać może wniosek przyjęty w podsumowaniu charakterystyki faz użytkowania przebadanego cmentarzyska o najprawdopodobniej rotacyjnym charakterze jego wykorzystywania.

Jaka zarysowano powyżej, cmentarzysko Wrocław Żerniki 4, szczególnie w okresie swego najintensywniejszego użytkowania znajdowało się w centrum zwartego osadnictwa na północnych krańcach regionu wrocławsko-strzelińskiego skoncentrowanego w tym rejonie w obrębie ujścia Ślęzy do Odry. Poza cechami tego osadnictwa jakie nakreśliliśmy powyżej, zauważyć też trzeba, iż w okresie HB2–HC nabiera ono także wyraźnie trwałych cech w postaci osiedli grodowych we Wrocławiu Osobowicach (Gediga 1967, 394–395; Sarnowska 1958, 374). Obok nich, w interesującej nas strefie widzimy też znaczną koncentrację cmentarzysk przy względnie słabym rozpoznaniu osad. Najbliższe stanowiska sepulkralne datowane szeroko na HA–HC znajdują się w odległości 1–2 km, m.in. na południe, we Wrocławiu Żernikach (Malinowski 1961, 267), skąd pochodzi m.in. miecz brązowy, po przeciwległej stronie doliny Ślęzy, we Wrocławiu Gądowie Małym (Mierzwiński 1994, mapa 4), Wrocławiu Pilczycach (Malinowski 1961, 265) czy w dolinie Bystrzycy: Wrocławiu Janówku (Mierzwiński 1994, mapa 4). Natomiast najbliższa, jedna z nielicznych osad jest znana z Wrocławia Gądowa Małego (Mierzwiński 1994, mapa 4). Obraz osadnictwa uzupełnia znalezisko miecza brązowego z koryta Ślęzy interpretowane jako dar wotywny (Seiger 1936, 138, ryc. 59).

PODSUMOWANIE

Mimo znacznego zniszczenia obszaru cmentarzyska i znajdujących się w jego obrębie materiałów zabytkowych, udało się wydzielić datowane fazy jego użytkowania, a także formy pochówków. Uzyskane rezultaty udało się także skorelować z obrazem osadnictwa na Śląsku i etapami jego przemian w ciągu długiego, bo obejmującego kilka stuleci odcinka czasu. Mniej zadowolające wyniki przyniosły natomiast wyniki analiz antropologicznych, które nie przyniosły zarysowania pełnego zestawu cech pochowanej populacji. Wynikało to głównie ze złego zachowania materiału kostnego. Nie umniejsza to jednak zaprezentowanym wynikom, które pozwalają na odniesienie się do proponowanych wzorców modeli osadniczych i mogą stanowić podstawę dla dalszych studiów osadniczych, zarówno w mikro jak i makroskali.

Fig. 3. Wrocław Żerniki site 4. Grave 7. Photo by T. Żur
Ryc. 3. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Grób nr 7. Fot. T. Żur

Fig. 4. Wrocław Żerniki site 4. Grave 11. Photo by T. Żur
Ryc. 4. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Grób nr 11. Fot. T. Żur

Fig. 5. Wrocław Żerniki site 4. Grave 5. Photo by T. Žur
Ryc. 5. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Grób nr 5. Fot. T. Žur

Fig. 6. Wrocław Żerniki site 4. Bronze bracelet in grave 21. Photo by T. Žur
Ryc. 6. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Bransoleta w grobie nr 21. Fot. T. Žur

Fig. 7. Wrocław Żerniki site 4. Grave 25. Photo by T. Żur
Ryc. 7. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Grób nr 25. Fot. T. Żur

Fig. 8. Wrocław Żerniki site 4. Grave 50. Photo by T. Żur
Ryc. 8. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Grób nr 50. Fot. T. Żur

Fig. 9. Wrocław Żerniki site 4. Grave 52. Photo by T. Żur
Ryc. 9. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Grób nr 52. Fot. T. Żur

Fig. 10. Wrocław Żerniki site 4. Grave 53. Photo by T. Żur
Ryc. 10. Stanowisko Wrocław Żerniki 4. Grób nr 53. Fot. T. Żur